

e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1
(Mayıs/May 2021)

Hız. Âdem'in Yararılışı, İnsanlığın Çoğalması ve Diğer Yararılış Meselelerinin Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi

An Assessment in the Context of the Qur'ân; the Creation of Adam, the Proliferation of Humanity and Other Creation Issues

Cahit Karaalp

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Mus Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir
Mus/Turkey

cahitkaraalp@hotmail.com

orcid.org/0000-0001-5898-6819

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 5 Mart 2021

Date Received: 5 March 2021

Kabul Tarihi: 19 Nisan 2021

Date Accepted: 19 April 2021

Yayın Tarihi: 30 Mayıs 2021

Date Published: 30 May 2021

Yayın Sezonu: Bahar

Publication Season: Spring

<https://doi.org/10.33931/abuifd.891864>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by a special software and no plagiarism detected.

Atıf/Cite as

Karaalp, Cahit. "Hz. Âdem'in Yararılışı, İnsanlığın Çoğalması ve Diğer Yararılış Meselelerinin Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi". *Dergiabant* 9/1 (Mayıs 2021), 27-63.

<https://doi.org/10.33931/abuifd.891864>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology,
Bolu, 14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

Hz. Âdem'in Yaradılışı, İnsanlığın Çoğalması ve Diğer Yaradılış Meselelerinin Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi*

Öz

Yaradılış konusu, tüm dinlerin ve felsefi akımların tartışma konusu olmuştur. İlk inen vahiy insanın yaratılışını konu edinerek başlamıştır. İlk insanın evrimleşerek mi insan haline geldiği yoksa insan olarak mı yaratıldığı tartışma konusu olmuştur. Evrimi kabul eden İslâm âlimleri bulunmakta ise de çoğunluk evrimi reddetmiştir. Hz. Âdem'in yaratılışı da tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Hâkim görüş Hz. Âdem'in insanlığın babası ve ilk insan olduğu yönünde olsa da Hz. Âdem'in ilk insan olmadığı, ondan önce birçok Âdem'in bulunduğu yönünde görüşler bulunmaktadır. İnsanlığın kardeş evliliği yoluyla mı yoksa birçok Âdem'in yaratılması suretiyle mi çoğaldığı da tartışma mevzudur. Çalışmamızda yaratılış konusundaki tartışmalı konulara değinilecek ve Kur'ân merkezli cevaplar verilecektir. İnsanlığın çoğalması, Hâbil-Kabil meselesi, kalu bela olayı, meleklerin secdesi, Âdem'in yaratılışı, Âdem'e yasaklanan meyve, Âdem'in cenneti, Âdem'e üflenen ruh gibi yaratılışla ilgili müşkil meseleler Kur'ân bağlamında tartışılacak ve meseleler çözümlenmeye çalışılacaktır. Makalemizde Hz. Âdem'in kıssası bağlamında tefsirlerde aktarılan israiliyât kökenli bilgiler ayıklanarak ilk insan ile ilgili birçok sorunun cevabı Kur'ân'da aranacaktır.

Anahtar Kavramlar: Kur'ân, Kıssa, Yaradılış, Evrim, Hz. Âdem.

An Assessment in the Context of the Qur'ân; the Creation of Adam, the Proliferation of Humanity and Other Creation Issues

Abstract

The subject of creation has been a matter of debate for all religions as well as philosophical currents. The first revelation was about explaining the creation of man. It has been a matter of debate whether initially humans are a result of the evolutionary process or they were just created. Although few Islamic scholars accept evolution, the majority rejected it. Prophet Adam's creation has also been the subject of discussion throughout history. Despite a few Islamic scholars who support the idea of evolution and the existence of many humans before the prophet Adam, the common idea is that the prophet Adam was the first human as the father of all human beings. It is also a matter of debate whether humanity reproduced through brotherly marriage or the creation of many Adams. In the current research, the controversial issues regarding creation will be addressed and the Qur'ân-centered answers will be given. Problems related to creation such as the reproduction of humanity, the issue of Abel-Cain, the incident of the testimonial to the God (Qālū Balā), the prostration of angels, the creation of Adam, the forbidden fruit, Adam's paradise, and the spirit blown to Adam will be discussed in the context of the Qur'ân and the issues will be tried to be resolved. In the current study, the answers to many questions about the first human will be sought in the Qur'ân by eliminating the Israelite information conveyed in the commentaries in the context of the parable of Adam.

Keywords: Qur'ân, Parable, Creation, Evolution, Adam.

* Makalemiz, 8-9 Kasım 2018 tarihinde Erzurum'da düzenlenen II. Uluslararası Bilimler Işığında Yaradılış Kongresi'nde sözlü olarak sunduğumuz "Kur'an'a Göre Hz. Âdem'in Yaradılışı" adlı tebliğimizin yeniden ele alınması ve başlık dâhil içeriğinin tamamen değiştirilmesi suretiyle elde edilmiştir.

Giriş

İslâm dininin insana öğretmek istediği ilk şey, Allah'ın yaratıcı olduğu ve kâinatın Allah tarafından yaratıldığı gerçeğidir. Nitekim Allah'ın peygamber vasıtasıyla insanlığa gönderdiği ilk âyetlerde¹ öncelikle bu gerçek bildirilmiştir.² Tarih boyunca tüm dinlerin ve düşünürlerin ilgi konusu olan yaratılış meselesi Kur'an'ın ve diğer kutsal kitapların üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Eski Ahid yaratılış konusu ile başlamaktadır.³ İncillerde yaratılış konusunda ise bilgi bulunmamaktadır.⁴ Kur'an'ın ilk nazil olan sûresinde, “*Halk eden/yaratan Rabbinin ismiyle oku. O, insanı alaktan/kan pıhtısından halk etti/yarattı*” âyeti ile başlangıç olarak insanın yaratılışına dikkat çekilir. Bu da, yaratılış mevzusunun insan için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁵ Kur'an, bir astronomi kitabı olmadığından yaratılış ile ilgili detaylı bilgiler vermemektedir.⁶

Kur'an, üslubunun gereği olarak yaratılışla ilgili bilgileri detaylı ve teknik olarak değil hem kısa ve veciz bir halde, hem de çeşitli sûre ve âyetlerde dağınık biçimde vermektedir.⁷ Tefsirler ise Kur'an'ın yaratılış ile ilgili zikrettiği mevzuları israiliyyat türü haberlerden naklettikleri bilgilerle ikmal etmiş ve detaylandırmışlardır.⁸

Kur'an'da yaratmayı ifade eden “*Halk, Fatr, Ber', Bed', Ca'l, Sun', Kevn, Tasvir, Tesviye*” gibi birçok kavram var⁹ ise de en öne çıkanı “*خلق/halk*” kavramıdır. Çokanlamlı bir kelime olan halk kavramı Arap dili sözlüklerinde, “*takdir etmek*” ve “*yaratmak*” anlamlarına gelmektedir.¹⁰ Zemahşerî (öl. 538/1144), “halk” kelimesinin “*takdire bağlı olarak var etme*” anlamına geldiğini ifade eder.¹¹ Mukâtil bin Süleymân (öl. 150/767) “halk” kavramının Kur'an'da; “*din, iftira atmak-uydurmak, tasvir etmek, nutk/konuşturmak, ceale/kılmak, diriltmek/ba's, yaratmak*” gibi anlamlarda

1 el-Alak 96/1-2.

2 Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi* (Ankara: Otto Yay., 2018), 29.

3 Evin Bilge, “Kutsal Metinlerde Yaratılış”, *Dicle Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi* 15/1 (2013), 128-158.

4 Nurullah Agitoğlu, *Peygamberimizin (SAS) Dilinden Hz. Âdem* (İstanbul: Kitabı Yay., 2015), 32.

5 İsmail Cerrahoğlu, “Kur'an'da İnsanın Yararılış Sahnesinin Düşündürdükleri”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 20 (1975), 87.

6 Hatice Kelpetin Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları* (İstanbul: Çamlıca Yay., 2001), 135-142.

7 Bayrakdar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, 30; Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış* (İstanbul: Kuramer Yay., 2015), 192.

8 Ulvi Murat Kılavuz, “Arâisü'l-Kur'an'da Yaratılış Kıssası”, *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu 7-8 Kasım 2009* (Bursa, 2011), 171.

9 Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, 18-38.

10 Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Dr. Davud Sellum v.dğr. (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 2004), 222; Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Dureyd el-Ezdî, *Cemheratu'l-luğâ*, thk. İbrahîm Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 1/734; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Mu'cemu tehzîbi'l-luğâ*, thk. Riyâz Zekî Kâsım (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2001), 1/1093; Ebu'l Huseyn Ahmed bin Fâris bin Zekerıyyâ, *Mekâyisu'l-luğâ*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2008), 268; İsmâîl bin Hammâd el-Cevherî, *Mu'cem es-sihâh*, thk. Halîl Me'mun Şeyhâ (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 314; Ebû Hasen Alî bin İsmâîl bin Sîde el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-muhit el-a'zam*, thk. Abdulfettâh es-Seyyid Selim- Huseyn Birkân (Kahire: Ma'hed Mahtutâtî'l-Arabiyye, 2011), 1/389.

11 Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd bin Ömer bin Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa* (Dimeşk: Dâru'n-Nefâis, 2009), 160.

kullanıldığını söylemiştir.¹² Yaratma/halk kelimesi, Kur'ân'da bir şeyin yaratılmadan önce takdir edilmesi, yaratılan bir şeyden yeni bir şeyin var edilmesi ve bir şeyin şekil ve şemâlinin değiştirilerek değiştirerek yeni bir şeyin ortaya çıkarılması anlamında kullanılmıştır.¹³ Makalemizde Hz. Âdem'in yaratılışı, yaratılış kıssasının gerçekliği, ilk insanın kimliği, insanlığın çoğalması ve yaratılışla ilgili diğer konular Kur'an bağlamında değerlendirilecek ve son dönemde insanın yaratılışı ile ilgili tartışmalar üzerinde durulacaktır.

1. Yaratılış Kıssasının Temsili/Sembolik Olması

Batıda Kitab-ı Mukaddes'in mitolojik unsurlardan arındırılması çabası sonrasında İslâm dünyasında kıssaların gerçekliği sorgusu başlamış, Kur'ân'da makul olmayan bir şeyin bulunmadığı, makul görünmeyen şeylerin mecazi veya sembolik olabileceği ifade edilmiş, Hz. Âdem kıssasının sıra dışı ve olağanüstü bir anlatı olması nedeniyle kıssanın temsili bir yapı arz ettiği, gerçekliğinin bulunmadığı belirtilmiş¹⁴ ve kıssanın insanın ilim, çoğalma ve kudret arzusunun gösterdiği ifade edilerek kıssadan çeşitli açılardan mesajlar çıkarılmıştır.¹⁵

Kıssaların temsili oldukları, gerçeklik ifade etmedikleri meselesi Muhammed Ahmed Halefullah'ın *el-Fennü'l- Kasasi fi'l-Kur'ân*¹⁶ adlı eseriyle İslâm aleminin gündemine gelmiş ve bazı ilahiyatçılar tarafından kabul görmüştür.¹⁷ Âdem kıssası bazı araştırmacılar tarafından temsili-menkıbevi bir kıssa olarak kabul edilmiştir.¹⁸ Âdem kıssasının, Âdem ile İblis, hayır ile şer veya iyi duygular ile kötü duygular arasındaki mücadelenin kıssası olduğu iddia edilmiştir.¹⁹ Hz. Âdem, Hz. Havvâ, iblis/şeytan, cennet, cennetten çıkarılma, yasak ağaç, çıplaklık ve günahattan tövbe gibi ifadelerin hepsi kişiye, kendisi ve dünya ile ilgili geniş ufuklu anlamlandırmalar yapabilmesini sağlayacak sembolik unsurlar olarak değerlendirilmişlerdir.²⁰ Sadece Âdem'in değil tüm insanlığın topraktan yaratıldığı, kıssada zincirin bir halkasına

¹² Mukâtil bin Süleymân bin Beşîr, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdullâh Şehhâte (Kâhire: Dâru Ğarib, 2001), 255-257. Ayrıca bk. Ebu Hilâl el-Askerî, Hasen bin Abdullâh, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Ahmed es-Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 148; Ebû'l-Ferâc Cemalüddîn Abdurrahmân bin Alî bin Muhammed el-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Osmân (Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2014), 169.

¹³ Şakir Kocabaş, *Kur'an'da Yaratılış Uzayların ve Maddenin Yaratılışı* (İstanbul: Kure Yay., 2017), 60.

¹⁴ Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 146-147.

¹⁵ Muhammed İkbâl, *İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, çev. Sofi Huri (İstanbul: Kırkambar Yay., 1999), 102.

¹⁶ Muhammed Ahmed Halefullah, *el-Fennü'l-Kasasi-Kur'an'da Anlatım Sanatı*, çev. Şaban Karatas (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 383.

¹⁷ İlgili fikirlerin savunusu için bk. Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012).

¹⁸ Öztürk, *Kıssaların Dili*, 145; Saadettin Merdin, *İslamın Pavlusları II* (Ankara: Araştırma Yay., 2016), 212.

¹⁹ Halefullah, *el-Fennü'l-Kasasi*, 271-274.

²⁰ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri* (Ankara: Otto Yay., 2012), 106.

dikkat çekildiği, Âdem ve toprağın sembol olduğu, elementer kökeni ve beslenme kaynağını sembolize ettikleri de ileri sürülmüştür.²¹

İslâm âlimleri kıssaların temsili olduğu fikrini reddetmiş,²² kıssalarda temel amacın tarihi olayları ayrıntılarıyla ortaya koymak değil mesaj vermek olduğunu, kıssaların ibret alınacak tarihi doğruluğa ve gerçekliğe sahip olaylar olduklarını²³ ve gerçekleşmiş olaylar üzerinden muhataba verilen mesajın daha etkili olacağını ifade etmişlerdir.²⁴ Bize göre Adem kıssası, “yasak ağaç” gibi mecazi ifadeler ihtiva eden, insanlığın ilk günlerinde yaşananları detaya girmeden mesaj merkezli anlatan, mitolojik ve masalımsı anlatımlardan uzak, hak olarak aktarılan ilahi bir anlatımdır ve temsili değildir. Zira Hz. Meryem'e kimin kefil olacağını işlendiği Âl-i İmrân, 3/44. ayette Hz. Peygambere, “onlar kalemlerini/oklarını atarlarken sen yanlarında değildin” denilerek kıssaların yaşanmış hikâyeler olduğu ima edilmiştir.

2. Âdem'in İsmi'nin Kökeni ve Anlamı

Kur'an'da 25 defa geçen²⁵ Âdem kelimesinin kökeni ve anlamı konusunda birbirinden farklı bilgiler verilmektedir. Âdem kelimesinin Arapça olduğu, “bir şeyin dış yüzü, cildin alt tarafı veya üst tarafı” anlamına gelen “el-edime/edeme” kökünden türetildiği, “el-edmü” kelimesinin “ülfet ve ittifak” anlamına geldiği, Âdem kelimesinin, “esmerlik, beyazlık, yakınlık, vesile, karışım, hareketlilik” anlamına gelen “el-üdme” kökünden geldiği ifade edilmiştir.²⁶ Çoğunluk, Âdem kelimesinin Arapça olduğu, “bir şeyin dış yüzü” anlamına geldiğini ifade etmiştir.²⁷ Âdem isminin Arapça olmadığını ifade edenler, kelimenin Arap diline Süryanice, Aramice ve İbranice'den geçtiğini, bunun için de kelimeye Arapça kök aramanın doğru olmadığını belirtmişlerdir.²⁸ Âdem isminin, Sabii lisanındaki “adam/kul”, Asur, Babil lisanındaki

²¹ Mustafa İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim* (İstanbul: Düşün Yay., 2015), 132-133

²² Halefullah'ın ve kıssaların gerçekliğini reddedenlerin görüşlerinin reddi için bk. M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (Konya: Kitap Dünyası Yay., 2013); Şaban Karataş, *Muhammed Ahmed Halefullah Eserleri ve Kur'an Tefsiri ile İlgili Görüşleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011); Demir, *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*.

²³ Abdülcelil Bilgin, *Kur'an'ı Tanımak* (Ankara: Araştırma Yay., 2018), 185-187.

²⁴ Cengiz Duman, *Kur'an Kıssalarının Tarihselliği* (İstanbul: Ekin Yay., 2015), 165.

²⁵ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2007), 30-31.

²⁶ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, 7; Cevherî, *Mu'cem es-sihâh*, 34; Mecdüddîn Muhammed bin Ya'kub el-Firuzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhîd*, thk. Halil Me'mun Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011), 38; Ebu'l-Kâsım Huseyn bin Muhammed er-Ragîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halil Aytenî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001), 15.

²⁷ Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013), 1/281-282; Ebû'l-Hasen Alî bin Muhammed el-Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid Abdulmaksud bin Abdurrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/98-99; Ebû'l-Ferâc Cemalüddîn Abdurrahmân bin Alî bin Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015), 53-54; Fahrüddîn Muhammed bin Ömer bin Hasen bin Huseyn bin Alî et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb/Tefsîru'l-kebîr*, thk. İbrahim Şemsüddîn, Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 9-10/131; Abdullâh bin Ahmed bin Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil/Tefsîru'n-Nesefî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2000), 45; Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, 151-152.

²⁸ Hakan Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı* (Bursa: Emin Yay., 2011), 189.

adamu/yapılmış, meydana getirilmiş, ortaya konmuş çocuk, genç veya Sümer lisanındaki “adamu/babam” kelimesinden geldiği²⁹ veya İbranice’de “ekili alan” anlamına gelen “adamah” kelimesinden türediği ileri sürülmüştür.³⁰ Eski doğu dinlerinde “adam” kelimesinin “yerden veya yere ait insanlık” anlamlarına geldiği de belirtilmiştir.³¹

Âdem isminin özel isim mi cins isim mi olduğu tartışma konusudur. Kimi araştırmacılara göre Âdem cins isimdir ve tekil için de kullanılır. Tevrat’ta birçok yerde cins isim olarak kullanılmıştır.³² Âdem isminin Aramice olduğunu söyleyenlere göre de ismin cins mi özel mi olduğu konusu tartışmalıdır. Çoğu araştırmacıya göre Âdem kelimesi özel isim iken bazılarına göre ise cins isimdir. Âdem isminin Kur’ân’da özel isimden daha çok insan cinsini gösterdiği,³³ bir mefhum olduğu, “sizi yaratıp sonrasında tasvir edip meleklerle secde edin dedik”³⁴ âyetine istinaden kişiyi değil cinsi ifade ettiği,³⁵ İnsanoğlunun tek bir atasının bulunmadığı, Âdem isminin tek bir şahsa değil insan cinsine delalet ettiği iddia edilmiştir.³⁶ Kanaatimizce Âdem ismi cins değil özel isimdir.³⁷ Zira “Allah, Âdem’i, Nuh’u, İbrahim neslini ve İmran neslini insanlığın/âlemlerin üzerine seçkin kıldı”³⁸ âyetinde Âdem ismi ile birlikte Nuh ismi de kullanılmış ve devamında İbrahim ailesinden, İmrân soyundan bahsedilmiştir. Eğer Âdem kelimesi cins olsaydı, bir soyu ya da insan topluluğunu ifade etmiş olsaydı başına diğerlerinde olduğu gibi “Âl” kelimesi eklenirdi. Ayrıca Hz. İsa’nın durumunun Hz. Âdem’in durumuna benzetildiği âyette³⁹ “İsa” isminin cins isim olmaması, tekil ve özel olması “Âdem” isminin de tekil ve özel olmasını gerektirir.

3. Hz. Âdem’in İlk İnsan ve İlk Peygamber Olması

Hz. Âdem’in ilk beşer/insan mı yoksa insanlığın/beşerin sembolik atası mı olduğu mevzusu tartışmalıdır.⁴⁰ Genel ve hâkim görüş ilk insanın ve insanlığın atasının Hz. Âdem olduğu⁴¹ yönündedir. Ancak Hz. Âdem’in ilk defa tek başına

²⁹ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *DİA* (Ankara: TDV Yay., 1988), 1/358.

³⁰ Muhammed Tâhir bin Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr* (Tûnus: Dâru Suhnûn li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, ts.), 1/408; Mustafa Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)* (Ankara: TDV Yay., 2017), 13; İsmail Yakıt, *Kur’ân’ı Anlamak* (İstanbul: Ötügen Yay., 2005), 67.

³¹ Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 13.

³² İbrahim Sarmış, *Kur’ân’a Göre İnsan’ın Yaratılması ve Çoğalması* (İstanbul: Düşün Yay., 2016), 51-53.

³³ Süleyman Ateş, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Evrim Teorisi”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 138-140.

³⁴ el-A’râf 7/11.

³⁵ İkbâl, *İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, 101.

³⁶ Öztürk, *Kur’an ve Yaratılış*, 153-154; Sarmış, *Kur’ân’a Göre İnsan’ın Yaratılması ve Çoğalması*, 51.

³⁷ Öztürk, *Kur’an ve Yaratılış*, 154.

³⁸ Âl-i İmrân 3/33.

³⁹ Âl-i İmrân 3/59.

⁴⁰ Namık Kemal Okumuş, *Eşreften Esfel’e İnsanın Serüveni* (Ankara: Araştırma Yay., 2015), 149.

⁴¹ Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd el-Mâturîdî, *Tevîlâtü Ehli’s-Sünne/Te’vilâtu’l-Kur’ân*, thk. Dr. Mecdi Basillum (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005), 3/3; Tâhir bin Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 1/408; Cevherî, *Mu’cem es-sihâh*, 34; Firuzâbâdî, *el-Kâmusu’l-muhîd*, 38; Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 15; Öztürk, *Kur’an ve Yaratılış*, 153.

yaratılmadığı, onunla birlikte erkek-kadın birçok insanın yaratıldığı, Âdem isminin bu insanları ifade eden sembolik bir ifade olduğu,⁴² Âl-i İmrân 3/33. âyette geçen "seçti/istafa" kelimesine dayanarak Hz. Âdem'in yaşam sürdüğü dönemde kendisiyle birlikte var olan bir topluluğun içinden elçi/resul olarak seçildiği fikri de ileri sürülmüştür.⁴³ Allah'ın, Hz. Âdem'den önce insan yarattığı ve onların da yeryüzünde bozgunculuk çıkardıkları ifade edilmiştir.⁴⁴ Ca'fer es-Sadık, İmam Muhammed Bakır ve İbn Arabî'ye göre Hz. Âdem'den önce birçok Âdem yaratılmıştır.⁴⁵

İnsan kelimesinin gerçekte "Homo cinsine mensup bir hayvan" anlamına geldiği, insanların ilk olarak maymun cinsinden evrimleştiği, "zeki insan"⁴⁶ adı verilen ilk insan türünün Homo sapiens olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁷ Hz. Âdem'in, insan cinsini sembolize eden bir isim olarak değil de bir kişi olarak düşünüldüğünde "Homo sapiens" cinsinin içinde, sorumluluk yüklenecek şekilde kelamı/konuşmayı ilk öğrenen, ilk sorumluluk sahibi, yani "ilk insan" olarak görülebileceği,⁴⁸ Âdem'in, tekâmül/evrim sonunda akıl ve duyularına kavuşan ilk insanın ismi olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁹

İlk insan türünün yaratılışından söz eden âyetlerde insan⁵⁰ ve beşer⁵¹ kelimeleri kullanılmaktadır.⁵² Beşer ve insan kelimeleri arasında fark olduğu, beşer kelimesinin cins isim olduğu,⁵³ insanın Allah'ın muhatabı olunca, vahşiliği bitince, davranışlarını kontrol edince beşer olmaktan çıkıp insan haline geldiği iddia edilmiştir.⁵⁴ Buna karşı olarak, Kur'an'da beşer kelimesi ile insanın fizyolojik yönüne, insan kelimesi ile sosyal yönüne vurgu yapılmış olabileceği⁵⁵ ve Kehf 18/110 ve Şurâ

⁴² İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 247.

⁴³ Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, 72; Gürbüz Deniz, "Kur'an'a Göre Hz. Âdem (a.s.)'ın Serüveni", *Journal of Islamic Research* 22/2 (2011), 93; Caner Taslaman, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi (İstanbul: Destek Yay., 2017)*, 96; Hasan Özalp, "Kur'an-ı Kerim'de Kozmik Tarih ve Biyolojik Gelişim", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/1 (2015), 548.

⁴⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 52; Abdulfettah Tabbara, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, çev. Ali Rıza Temel&Yahya Alkın (İstanbul: Miilli Gazete, 1998), 34; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yay., 2013), 1/301.

⁴⁵ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, thk. İbrahim Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 5/264; Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, 153; Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 131. Âdem'den önceki Âdemlerin olduğu konusu ile ilgili bk. İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 256-259.

⁴⁶ İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 251.

⁴⁷ Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, çev. Ertuğrul Genç (İstanbul: Kolektif Yay., 2015), 19-21.

⁴⁸ İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 258; Nihat Kınikoğlu, "Varoluş, Evrim, İnsan ve İslam", *İslami Araştırmalar Dergisi* 7/1 (1993-94), 76; Taslaman, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 96.

⁴⁹ Ateş, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", 140.

⁵⁰ el-Hicr 15/26; er-Rahmân 55/3, 14; el-İnsân 76/1; el-Alak 96/2.

⁵¹ el-Hicr 15/28; Sâd 38/71.

⁵² Mehmet Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I* (İstanbul: Düşün Yay., 2017), 68.

⁵³ Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 55

⁵⁴ Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, 62.

⁵⁵ Talip Özdeş, *Kur'an ve Cinsiyet Ayırıcılığı* (Ankara: Fecr Yay., 2005), 76-77; Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 43.

42/51. âyetlerde beşer kelimesi ile iddia edildiği gibi insanın akıl verilmezden önceki hayvanlık dönemine işaret edilmediği söylenmiştir.⁵⁶

Okuyan; Nisâ 4/1. âyette iki hücreden pek çok erkek ve kadının yaratıldığını söylendiğini, Fâtır 35/11. âyette geçen “ezvac” kelimesinin ilk türün pek çok insan çifti şeklinde yaratıldığını gösterdiğini, Nebe’ 78/8. âyette insanların çiftler halinde yaratıldığını buyrulduğunu, A’râf 7/11. âyette “küm/sizi” kalıbında çoğul zamirlerin kullanıldığını ve ardından secde emrinin verildiğini bunun da o dönemde çok insanın varlığına işaret ettiğini,⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/33. âyette geçen “seçim” ifadesinin Âdem’in alternatifinin olduğuna ve başka insanların varlığına delalet ettiğini, Hucurât 49/13. âyette ilk insandan değil ilk insan türünden bahsedilmiş olabileceğini, Zümer 39/6. âyette geçen “en’âm” ifadesinin “hayat sahipleri” şeklinde anlaşılması halinde dört çiftten oluşan sekiz grup insanın yaratıldığını anlaşılacağını, Nebe’ 78/8; Fâtır, 35/11 ve Nisâ 4/1. âyetlerine istinaden ilk canlı türlerinin “nefsi vâhide”den yaratıldıklarını⁵⁸ ifade etmiş ve Hz. Âdem’in ilk insan olmadığını ispatlamaya çalışmıştır.

Sarmış; şeytan’ın bir isme değil bir topluluğa secde etmeyi reddettiğini, A’râf 7/14-17. âyetlerde geçen şeytan’ın “insanları saptıracağım” sözünün o dönemde birçok beşerin varlığını gösterdiğini, değilse Neml, 27/65. âyette geçen “*verde ve gökte olanlar gaybı bilmez*” âyetine istinaden şeytan’ın Âdem’in çoğalacağını bilemeyeceğini, Âdem’in “insan” anlamına⁵⁹ geldiğini, Hûd, 11/61. âyette geçen “sizi yeryüzüne yerleştiren” ifadesi ile topraktan yaratılan ilk insan neslinin kastedildiğini, tövbeyi ilk insan neslinin yaptığını, Bakara, 2/36. âyette geçen “oradan inin” ifadesinin çoğul gelmesinin de bunu ifade ettiğini, kan gruplarının birbirinden farklı olmasının da delil olduğunu⁶⁰ söyleyerek ilk insanın Hz. Âdem olmadığı iddiasında bulunmuştur.

Hz. Âdem’in bir toplulukla beraber yaratıldığı görüşünü benimseyenler; Kur’ân’da zikredilen “ben-i Âdem/Âdemoğulları” ifadesine “soy bağı” manasının verilmemesi gerektiğini, “ben-i/oğulları” sözcüğünün “onu izleyen, onun izinden giden, onun yolunda olan” anlamına da geldiğini, “ben-i İsrail/İsrailoğulları” tabirinin de âyetlerde geçtiğini ancak Kur’ân’ın muhatap aldığı Yahudilerin hepsinin Hz. Yakub’un neslinden gelmediklerini söylemektedirler. Bu yaklaşıma göre onun adına yapılan atıfların yani Kur’ân’ın “Âdemoğulları” tabirini kullanmasının temel sebebi Hz. Âdem’in insanlığın ilk biyolojik babası olması değil, sorumlu ilk insan olması veya ilk insan topluluğunun önderi olmasıdır.⁶¹

Hz. Âdem’den önce insansı varlıkların veya başka insanların yaratılmış olduğunu ve Hz. Âdem’in de onlara elçilik göreviyle gönderilmiş olabileceğini ileri

⁵⁶ M. Sait Şimşek, *Yaratılış Olayı* (İstanbul. Beyan Yay., 1998), 52.

⁵⁷ Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 74-75, 84-85. Ayrıca bk. Sarmış, *Kur’ân’a Göre İnsan’ın Yaratılması ve Çoğalması*, 58-60; Taslamam, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 95.

⁵⁸ Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 75-80.

⁵⁹ el-Mü’minûn 23/12-14; es-Secde, 32/7-8.

⁶⁰ Sarmış, *Kur’ân’a Göre İnsan’ın Yaratılması ve Çoğalması*, 59-64.

⁶¹ Yakıt, *Kur’ân’ı Anlamak*, 70; Taslamam, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 93.

sürmek doğru değildir. Bu iddiayı kabul ettiğimizde, meleklerin itirazı yersiz olmaktadır. Mademki Hz. Âdem'den önce bozgunculuk yapan, kan döken, fitne çıkararak insan türü vardı. Allah da doğal olarak bu eylemleri gerçekleştiren bozuk insanları doğru yola getirmek, onları belli bir düzene sokmak, ifsad ve kan akıtmalarının önüne geçmek için bir peygamber tayini etti. Şu hâlde melekler neden böyle düzeltici birini bozgunculuk yapmak ve kan akıtmakla nitelediler?⁶²

Âl-i İmrân, 3/33. âyette geçen "istifa/seçim" kelimesinin "Âdem'in alternatifinin olduğuna ve başka insanların varlığına delalet ettiği" iddiasına; "birinin Allah tarafından seçilmesi onunla birlikte başkalarının da maddi olarak var olmasını gerektirmez. Çünkü Allah'ın ilminde bilinen insanlar içerisinden de seçim olabilir. Ayrıca Âdem yaratılıp kendisinden belli bir nesil oluştuğundan sonra da Allah Teâlâ Âdem'i seçmiş olabilir"⁶³ şeklinde karşılık verilmiştir.

Kur'ân ve hadislere göre ilk insanın Hz. Âdem olduğu konusunda herhangi bir şüphenin bulunmadığı,⁶⁴ tüm dinlerin bu konuda müttefik olduğu,⁶⁵ Hz. Âdem'den önce kendi cinsinden kimsenin olmadığı,⁶⁶ ondan önce Âdemler'in olduğunu söylemenin Kur'ân âyetlerini inkâr manasına geldiği,⁶⁷ Hz. İsa'nın durumunun Hz. Âdem'in durumuna benzetilmesinin⁶⁸ yaratmanın olağanüstü bir şekilde gerçekleştiğini, daha önce buna benzer bir örneğin olmadığını,⁶⁹ Hz. Âdem'in evrimleşerek gelmediğini ve babasız yaratıldığını gösterdiği,⁷⁰ Kur'ân'ın Hz. Âdem'den ayrı ikinci üçüncü veya başka bir Hz. Âdem'den bahsetmediği⁷¹ ifade edilmiştir. Hz. Âdem'in ilk insan olup olmadığı vb. yaratılışla ilgili detaylar Kur'ân'da sarıh bir şekilde verilmediği⁷² için akide konusu değildir.⁷³ Dolayısı ile yaratılışla ilgili farklı fikirlerin, Hz. Âdem'den önce Âdemlerin olduğunu söylemenin âyetleri inkârla bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu tür düşüncelerin tekfir değil tenkide konu olmaları gerektiğine inanmaktayız.

Tâhâ sûresi 20/116-121. âyetlerde hitabın iki kişiye yapıldığı ve yasak ağaçtan sadece iki kişinin yediğinin anlatıldığı, mecazi anlatımların bazı sayılarda geçerli olduğu ama iki sayısında geçerli olmadığı, bunun da Âdem ve Havvâ'dan önce

⁶² Hüseyin Atay, "Allah'ın Halifesi: İnsan", *Ankara Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi* 18 (1970), 75.

⁶³ Avnullah Enes Ateş, "Kur'an'da İnsanların Yaratılışı Meselesi", *Hitit Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi* 15/30 (2016/2), 364

⁶⁴ Ahmet Bedir & Arif Sarsılmaz, "Hz. Âdem'in Boyu", *Harran Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*, 4 (1998), 133; Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 116, 118, 133.

⁶⁵ Abdulmecit Okçu, "Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu", *EKEV Akademi Dergisi* 17/56 (2013), 174.

⁶⁶ Meryem 19/67. Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 115.

⁶⁷ Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 132.

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/59.

⁶⁹ Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 115-118.

⁷⁰ Bahattin Dartma, "Kur'an Bağlamında İlk İnsan ve Nübüvvet-Fıtrat İlişkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 1 (2006/6), 10-11; Yunus Emre Gördük, "İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti? Enest İlişki İddiası Üzerine Eleştirel Bir Analiz", *Usul İslam Araştırmaları* 29 (2018), 73.

⁷¹ Abdullâh Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât* (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 135-137.

⁷² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 2/190-192.

⁷³ Taslaman, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 97.

insanların olmadığına işaret ettiği,⁷⁴ mevcut insanlığın atası Âdem'den önce binlerce Âdem'in gelip geçtiği görüşünü kabul etmek ve reddetmek için elimizde yeterli delilin bulunmadığı, Kur'an'ın insanların Hz. Âdem ve Havvâ'dan geldiğini söylediği ancak Hz. Âdem'den önce insanların yaşadığı konusunda bilgi vermemiş olmasının böyle nesillerin gelmediğini göstermediği belirtilmiştir.⁷⁵

Kur'an'da Hz. Âdem ile eşinden söz edilirken fiil ve zamirlerin çoğunlukla ikil/tesniye formunda geldiği, âyetlerin açık ifadelerinin Hz. Âdem'in ilk yaratılan ve ruh üflenen ilk insan olduğunu gösterdiği, Hz. Âdem'in ilk yaratılan insan olmadığı ve Kur'an'ın, beşer cinsinin evrimleşerek/tekâmül ederek "âdemleştiği" iddiasını onaylamadığı ifade edilmiştir.⁷⁶

İnsanlığın ilk atası Âdem'in ne zaman yaratıldığı hususundaki Tevrat âyetlerinin ve çeşitli isrâîli görüşlerin veya Âdem'den önce birçok Âdemlerin olduğu rivâyetlerinin sübut ve delalet bakımından kat'i hiçbir delile dayanmadığı,⁷⁷ Allah'ın, Hz. Âdem'i dünyadaki hayatının ilk gününde bir insan olarak yarattığı ve hayatının başlangıcında ona idrak ve şuur verdiği belirtilmiştir.⁷⁸

"O ki; yarattığı her şeyi güzel yapmış, insanın yaratılışına da balçıktan başlamıştır. Sonra onun neslini çok az miktardaki bir sudan süzölmüş bir maddeden meydana getirmiştir"⁷⁹ âyeti ve başka birçok âyet ilk insanın Hz. Âdem olduğunu ve insanlığın ondan çoğaldığını göstermektedir.⁸⁰

Hz. Âdem'i ilk insan kabul edenler aynı zamanda onu ilk peygamber de kabul etmişlerdir.⁸¹ Al-i İmrân 3/33. âyet Hz. Âdem'in seçildiğine ve ilk peygamber olduğuna delildir.⁸² Kur'an'da Hz. Âdem'in rabbinden kelimeler aldığının⁸³ ifade edilmesi de peygamber olduğunun bir başka delilidir.⁸⁴ Hz. Âdem'in ruh üflenerek, akıl, irade ve vicdan sahibi kılınarak seçildiği, nebi veya resul olduğunu açıkça ifade eden herhangi bir âyetin bulunmadığı,⁸⁵ yaratılışın bidâyetinde bahsedilen Hz. Âdem ve Havvâ'nın insanlığın ataları oldukları ancak elçilik vazifesi verilen Âdem'in başka biri olduğu iddia edilmiş⁸⁶ ise de bunun herhangi bir dayanağı ve tutarlılığı bulunmamaktadır. İlk elçinin kim olduğu şeklindeki bir süale Hz. Peygamber'in;

⁷⁴ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 50-51.

⁷⁵ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 56; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 2/190-192.

⁷⁶ Gördük, "İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti? Enstest İlişki İddiası Üzerine Eleştirel Bir Analiz", 70; Ateş, "Kur'an'da İnsanların Yaratılışı Meselesi", 361. (Makalelerde daha başka deliller de ileri sürülmüştür.)

⁷⁷ Cerrahoğlu, "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri", 95.

⁷⁸ Okçu, "Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu", 174.

⁷⁹ es-Secde 32/7-8.

⁸⁰ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 30.

⁸¹ Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları* (İstanbul: İFAV Yay., 2008), 85.

⁸² Dartma, "Kur'an Bağlamında İlk İnsan ve Nübüvvet-Fıtrat İlişkisi", 12; Güngör Karauğuz, *Âdem'in Çocukları Çiviyazılı Kaynaklar, Tevrat, İnciller ve Kur'an'a Göre* (Konya: Çizgi Yay., 3. Basım, 2017), 51; Bolay, "Âdem", 359; Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılması ve Çoğalması*, 52; Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, 172.

⁸³ el-Bakara 2/37.

⁸⁴ Bolay, "Âdem", 359.

⁸⁵ İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 195.

⁸⁶ Okumuş, *Eşref'ten Esfel'e İnsanın Serüveni*, 199.

“Âdem'dir” şeklinde cevap verdiği belirtilmiştir.⁸⁷ Her ne kadar konuyla ilgili bazı farklı fikirler ileri sürülmüş olsa da kanaatimizce Kur'ân ve sahih hadislerin verileri, Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olduğunu göstermektedir.⁸⁸ “Hz. Âdem'in ilk peygamber olduğu ama ilk insan olmadığı” söyleminin⁸⁹ Kur'ân ve hadislere aykırılık arz ettiğini, Kur'ân âyetlerini te'vîl etmek suretiyle insanın kökeninin insan olmayan varlıklara bağlanmasının hem dine hem bilime ters düştüğünü düşünmekteyiz.⁹⁰

4. Hz. Âdem'in Yaratılış Kıssası ve Kronolojisi

İlk insanın nasıl yaratıldığı, insanlığın nasıl çoğaldığı ve nasıl bir süreçten geçtiği akıllarda daima bir soru işaretidir. Kur'ân'da, Allah'ın yaratmaya “ol”⁹¹ demekle başladığı,⁹² üzerinden anılmaya değer herhangi bir şey olmadığı uzun bir süre geçtikten sonra insanın⁹³ yerden bitirildiği,⁹⁴ su, toprak, çamur vs.⁹⁵ aşamalardan geçtiği,⁹⁶ tek nefis haline geldikten sonra eşinin de var edildiği ve her ikisinden⁹⁷ anne rahminde, üç katman karanlığın içinde, art arda yaratılış aşamalarından geçirilerek insanların çoğaltıldığı⁹⁸ ifade edilmektedir. İnsanın yaratılışının Kur'ân'da, elementer yaratılış süreci, biyolojik yaratılış süreci, embriyolojik gelişim süreci ve biyolojik gelişim süreci bağlamında işlendiği,⁹⁹ elementer yaratılış sürecinin insanın hammaddesine atıf olduğu ve tüm bu aşamaların toprak ve su olmak üzere iki asli unsura delalet ettikleri,¹⁰⁰ Âdem ve tüm insanların orjininin toprak olduğu,¹⁰¹ Âdem'in çamurdan, soyunun ise sudan yaratıldığı ifade edilmiştir.¹⁰²

İslamoğlu, Kur'ân'ın her canlı varlığın sudan yaratıldığını söylediğini, hayat sürecinin tek hücreli mikroskobik canlılardan başlayıp insanla taçlandığını, insanın değil insansının/beşerin sudan yaratıldığını¹⁰³ âlemlerin tamamının insanın biyolojik soy ağacını oluşturduğunu, Allah'ın Âdem'i homo türlerinin içinden seçtiğini, insanın bir şey olarak anılmaya değer olmadığı uzun döneme beşer/homo döneminin de dâhil olduğunu, insanların atası olan Homo sapiens dışında diğer homo türlerinin soyunun

⁸⁷ Bolay, “Âdem”, 359.

⁸⁸ Bahattin Dartma, “Hz. Âdem'in Dışlandığı Cennetin Dünyası Meselesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2009/9), 11-21.

⁸⁹ Yakıt, *Kur'ân'ı Anlamak*, 88; İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 196-197.

⁹⁰ Okçu, *Kur'an ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu*, 174.

⁹¹ Âl-i İmrân 3/47, 59; el-En'âm 6/73; en-Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yâsin 36/82; el-Mü'min 40/68.

⁹² Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 64.

⁹³ el-İnsân 76/1.

⁹⁴ Hûd 11/61; Nuh 71/17.

⁹⁵ es-Secde 32/7; el-Kehf 18/37; el-Hac 22/5; el-Mü'minûn 23/12-14; Fâtır 35/11; el-Mü'min 40/67; el-İnfîtâr 82/7.

⁹⁶ Nûh 71/14.

⁹⁷ en-Nisâ 4/1.

⁹⁸ ez-Zümer 39/6.

⁹⁹ İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 126-127.

¹⁰⁰ İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 134-137

¹⁰¹ el-Hac 22/5, Rûm 30/20, el-Mü'minûn 23/12. Yakıt, *Kur'ân'ı Anlamak*, 54; İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 131.

¹⁰² el-Hac 22/5, Fâtır 35/11, es-Secde 32/7-8. Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 30.

¹⁰³ el-Furkan 25/54.

kesildiğini, Âdem'in topraktan yaratıldığını söyleyen âyetin bütün bir insanlığın topraktan yaratıldığını söyleyen birçok âyetle birlikte okunması gerektiğini, topraktan yaratılmanın elementer yaratılışa ve tüm gıdaların kaynağının toprak oluşuna atıf olduğunu, İnsan 76/1-2. âyetlere dayanarak Hz. Âdem'in insan olması hasebiyle topraktan değil, her insan gibi nutfeden yaratıldığını, Yunus, 10/4. âyetine dayanarak insanoğlunun yaratılışının başlangıcında işleyen süreçlerin son insana kadar aynen işlediğini/işleyeceğini, A'raf, 7/11. âyette Âdem isminin Âdemoğlu anlamında kullanıldığını, Al-İmran, 3/59. âyette İsa'nın durumunun Âdem'in durumuna benzetilmesinin aynı yaratılış sürecinin/ana karnı sürecinin onun için de geçerli olduğunu gösterdiğini ifade ederek¹⁰⁴ Âdem'in ilk insan değil sembolik ata olduğunu ve topraktan değil nutfeden yaratıldığını iddia eder.¹⁰⁵ Ateş'in konuyla ilgili düşünceleri ise şu şekildedir: "İlk insan ve hatta bütün canlılar esas itibarıyla topraktan yaratılmıştır. Sonra insan nutfeden yaratılma safhasına getirilmiştir. Âdem de menşe'i toprak olan nutfe'den yaratılmıştır. Ancak bu nutfe bir insandan gelmemektedir. Âdem, insanla hayvan arasındaki sınır canlının nutfesinden yaratılmıştır."¹⁰⁶

Cerrahoğlu bu ve buna benzer iddialara karşın şunları söylemektedir: "Onun oluşumu ve mahiyeti bizce meçhuldür. İlk insan olan Âdem'i meydana getiren nutfe, tini lazib, nutfe-i emşac bir insan bedeninde teşekkül etmemiş ve insan bedeninden süzülüp çıkmamıştır. O iradeyi ilahiyye ile nutfeye dönüşmüş bir balçıktan yaratılmıştır. Genellikle insanın yaratılışından bahsedilirken onun topraktan nasıl vücuda getirildiği ve onun toprak mayasından (nutfeden) yaratıldığı anlatılıyor. Nutfe ne şekilde olursa olsun, topraktan alınan gıdanın hulasasıdır. İnsan yemiş olduğu nebatlar ve hayvanlar ile onu bünyesine ithal etmektedir."¹⁰⁷

Kur'ân, beşerin/insanın yaratılışını iki farklı boyutta birçok âyette işlemektedir. İlk boyut, beşerin toprak, çamur ve sudan yaratılmasıyla, ikinci boyut ise anne rahminde meni ve nutfenin alakaya, alakanın mudğaya dönüşmesiyle aşama aşama vücuda getirilmiş olmasıyla ilgilidir.¹⁰⁸ Kur'ân'da "çamurdan yaratılmanın"¹⁰⁹ "başlama" (bedee) aşaması olarak ifade edilmesi doğal olarak başka aşamaları da akla getirmektedir.¹¹⁰ İlk insanın topraktan yaratılmasının 6 âyette, çamurdan yaratılmasının 6 âyette, çamurun nitelikleri ve farklı safhalarının 6 âyette işlendiği, ana karnında da çocuğun 6 safhadan geçtiği, kâinatın 6 safhada yaratıldığı ve bunun tesadüf olmadığı ifade edilmektedir.¹¹¹ Kur'ân'da insanın yaratılışından bahseden

¹⁰⁴ İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 131, 141-146, 160-171, 191-193, 225, 237.

¹⁰⁵ İslamoğlu'nun görüşlerini reddi için bk. Sarmış, *Kur'ân'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 112-125.

¹⁰⁶ Ateş, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi*, 133.

¹⁰⁷ Cerrahoğlu, *Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri*, 89.

¹⁰⁸ Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, 149.

¹⁰⁹ es-Secde 32/7.

¹¹⁰ Taslaman, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 73.

¹¹¹ Celal Yeniçeri, *Uzay Ayetleri Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yay., 1995), 290-291; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 30.

âyetlerde bir de maddeden ruhsallığa doğru bir tekâmül sürecinin işlediği anlatılmaktadır.¹¹²

Kur'ân'da insanın elementer yaratılış süreci şu şekildedir:¹¹³

- 1- الماء\Ma', su: Enbiyâ, 21/30; Nûr, 24/45; Furkân, 25/54.
- 2- تراب\Turâb, toprak: Âl-i İmrân, 3/59; Kehf, 18/37; Hac, 22/5; Rûm, 30/20; Fâtır, 35/11; Mü'min, 40/67.
- 3- طين\Tîn: çamur: En'am, 6/2; A'râf, 7/12; İsrâ, 17/61; Mü'minûn, 23/12; Secde, 32/7; Saffât, 37/11; Sâd, 38/71, 76.
- 4- سلاله من طين\Sülâle min tîn, süzölmüş çamur, çamurdan bir öz: Mü'minûn, 23/12.
- 5- طين لازب\Tîn lazîp, yapışkan çamur, belli bir yumuşaklık kazanmış şekillendirilebilir yapışkan bir toprak: Saffât, 37/11.
- 6- صلصال/Salsâl, pişmemiş kuru çamur, dokununca ses çıkarma özelliğine sahip pişmiş kuru çamur, حماء مسنون/Hamain mesnun/değişken cıvık ve kokulu çamur, yoğunlaşmış çamur, çamurun hava ile girdiği değişiklikte oluşan kara balçık: Hicr, 15/26, 28, 33.
- 7- صلصال كالفخار\Salsâl kel fahhâr, pişmiş çamur, ateşin tesiri ile kiremit haline gelmiş pişik çamur: Rahmân, 55/14.
- 8- نفخ/Nefh, Ruhun üflenmesi: Sâd, 36/71-72.

Kur'ân'da insanın biyolojik ve embriyolojik yaratılış süreci şu şekildedir:¹¹⁴

- 1- نفس واحدة/Nefsi vâhide, ilk insan veya ilk öz: Nisâ, 4/1; En'âm, 6/98; A'râf, 7/189; Zümer, 39/6.
- 2- نطفة\Nutfe, zigot: Nahl, 16/4; İnsân, 76/2; Kehf, 18/37; Hac, 22/5; Mü'minûn, 23/13; Fâtır, 35/11; Mü'min, 40/67; Kıyâmet, 75/37-38; Abese, 80/19.
- 3- علقة\Alaka, embriyo: Alak, 96/2; Hac, 22/5; Mü'minûn, 23/14; Mü'min, 40/67; Kıyâmet, 75/37-38.
- 4- مضعه\Mudğâ, bir çiğdem et: Mü'minûn, 23/14.
- 5- عظام\İzâm, kemik: Mü'minûn, 23/14.

¹¹² Şaban Ali Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan* (Ankara: Otto Yay., 2016), 27.

¹¹³ Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 61. İnsanın elementer yaratılış aşamalarının farklı sıralaması için bk. Yakıt, *Kur'ân'ı Anlamak*, 59; M. Sait Kavşut, "Kur'an'da İnsanın Yaratılış Aşamaları Te'vilat Ekseninde Bir Değerlendirme", *Şarkıyyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 7 (2012), 289-300; İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 134-137; Sarmış, *Kur'ân'a Göre İnsanın Yaratılması ve Çoğalması*, 113; Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 30; Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 115.

¹¹⁴ Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 61. İnsanın yaratılışı için bk. M. Ali el-Bâr, *Kur'ân'ı Kerîm ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, çev. Abdülvehhap Öztürk (Ankara: TDV Yay., ts).

6- لحم \الحم Lahm, et: Mü'minûn, 23/14.

7- خلق \خلق Halk ahar, bambaşka yaratılış: Mü'minûn, 23/14.

Hız. Âdem kıssası, altı tanesi Mekki üç tanesi Medeni olmak üzere toplamda 9 sûrede ve 70 küsur âyette işlenmektedir.¹¹⁵ Kıssanın nüzul sıralamasına göre kronolojik düzeni sırasıyla şu şekildedir: 1. Sâd, 38/71-85; 2. A'râf, 7/11-27; 3. Tâhâ, 20/115-123; 4. İsrâ, 17/61-65; 5. Hicr, 15/26-43; 6. Kehf, 18/50; 7. Bakara, 2/30-39; 8. Âl-i İmrân, 3/33, 59; 9. Mâide, 5/27-31.

Âdem kıssasının işlendiği 9 sûrenin 7'sinde meleklere verilen secde emrinden ve şeytanın bu emre itaat etmemesinden, hatasında ısrarcı olmasından bahsedilmesi kıssanın hedefinin tarihi malumat vermek değil mesaj vermek olduğu anlaşılmaktadır. Farklı sûrelerde birçok âyette aktarılan Âdem kıssasını kronolojik tasnife tabi tuttuğumuzda Hız. Âdem'in yaratılışı ve hayatı ile ilgili tarihi bilgilerin verilmemesini, verilen bilgilerin günahı sakındırmaya dönük olduğunu ve ibret amaçlı zikredildiklerini görmekteyiz. Kanaatimizce kıssada Hız. Âdem'in hatası ve şeytanın sapması üzerinden tüm insanlığa; kendine çeki düzen vermeleri gerektiği aksi takdirde Âdem ve şeytan gibi kazanımlarını kaybedecekleri dersi verilmektedir. Ali Şeriatî'nin kıssadan çıkardığı; "Biz hepimiz Âdemiz. Cennetse şu hayattır. Herkes o yasak ağacın meyvesinden yediği ölçüde kendisini yeryüzünün daha fazla sürgünü ve zamanın daha fazla yabancı olarak görür"¹¹⁶ mesajı meramımızı tam da özetlemektedir.

5. Tek Nefis ve Kadının/Havvâ'nın Yaratılışı

Arap dil sözlüklerinde nefis/نفس kelimesi, "ruh, kan, ceset, kişi, kurtarmak, göz, hakikat, can, canlı";¹¹⁷ zevc/زوج kelimesi ise "tekin zıddı, tek, çeşit, koca, eş, birleştirme, denk"¹¹⁸ anlamlarına gelmektedir. Ayrıca kan için "nefs", hayızlı kadına "nefsâ", solunan havaya da "nefes" denir.¹¹⁹ Nefs sözcüğü, müennes olmakla birlikte müzekker için, zevc ifadesi de müzekker bir yapıda olmakla birlikte müennes için kullanılmaktadır.¹²⁰ Kur'ân'da "nefs" kelimesi genelde "insanın kendisi, kişi"

¹¹⁵ Kıssa sırayla şu sure ve ayetlerde işlenmektedir: Sâd 38/71-85; el-A'râf 7/11-27; Tâhâ 20/115-123; el-İsrâ 17/61-65; el-Hicr 15/26-43; el-Kehf 18/50; el-Bakara 2/30-39; Âl-i İmrân 3/33, 59; el-Mâide 5/27-31.

¹¹⁶ Ali Şeriatî, *Çöle İniş (Hubut-Kevir)*, çev. Hicabi Kırlangıç & Derya Örs (Ankara: Fecir Yay., 2015), 134.

¹¹⁷ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, 839; Cevherî, *Mu'cem es-Sihâh*, 1058-1059; Firuzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 1303-1304; Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 503.

¹¹⁸ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, 341; Cevherî, *Mu'cem es-Sihâh*, 462-463; Firuzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 579; Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 220-221.

¹¹⁹ Ebû Muhammed Abdullâh bin Müslim ibn Kuteybe ed-Dineverî, *Tefsîru garîbu'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Beyrut: Mektebetü'l-Alemiyye, 2007), 25; Firuzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 1303-1304; Cevherî, *Mu'cem es-Sihâh*, 1058-1059.

¹²⁰ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İbrahim el-Hafnevî-Mahmûd Hâmîd Osmân (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002), 3/7; Züleyha Birinci, "Nefs-i Vâhîde' İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 47 (2014), 159.

anlamında birçok yerde kullanılmıştır.¹²¹ Nefsin insan içinde kötü dürtüleri ifade ettiği bilgisi ise sonradan kazanılmış bir anlamdır.

Kur'an'da birçok âyette¹²² geçen ve insanlığın ilk yaratılışına dikkat çeken "nefs-i vâhide" ve ilk kadının yani Hz. Havvâ'nın nasıl yaratıldığı İslâm ilim tarihinde tartışma konusudur. Havvâ'nın erkeğin neresinden yaratıldığı ve ismi Kur'an'da yazmadığı gibi tek nefisten yaratılmayı ifade eden âyetlerin tümünde de "nefsi vâhide"nin Âdem olduğu beyan edilmemiştir.¹²³ İlk dönem âlimlerinin büyük çoğunluğu, Nisâ 4/1. âyet başta olmak üzere birçok âyette geçen "nefs-i vâhide" ile Hz. Âdem'in, "zevceha" kelimesi ile Hz. Havvâ'nın kastedildiğini, Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını söylerken¹²⁴ son dönem âlimleri ise "nefs-i vâhide" ile insanlığın yaratıldığı "özün" kastedildiğini ve Havvâ'nın Hz. Âdem gibi aynı "öz"den yaratıldığını ifade etmişlerdir.¹²⁵ İlk dönem Şia tefsirlerinde Ebu Ca'fer el-Bakır'ın, Havvâ'nın Adem'den değil Adem'in yaratıldığı topraktan yaratıldığı görüşünde olduğu ifade edilmiştir.¹²⁶

Okuyan; "nefs-i vâhide" ile Hz. Âdem'in, "zevceha" ile eşi Havvâ'nın kast edilmediğini, "tek nefis" ifadesinin, ilk hücreye ve eşine kaynaklık ettiğini, ilk insanın yaratıldığı kaynak olan "nefs-i vâhide"nin eşinin de yaratılış kaynağı olduğunu, orada bir mitoz bölünmenin yaşanmış olabileceğini, "tek nefis", "zeker" ve "ünsa" kelimelerinin hücre türünün erkek ve dişisini gösterdiğini, "nefs-i vâhide"nin insanın biyolojik varlık aşamasının ilkinin oluşturduğunu söyler.¹²⁷ Sarmış, "tek nefis" ifadesinin ilk yaratılan ve insanın biyolojik yaratılışının ilk halkasını oluşturan hücre olmadığını, En'âm 6/98. âyette belirtildiği gibi erkek ve kadının sulbünde karar kılmış olan sperm ve yumurtanın ana rahminde buluşup döllenerek doğuncaya kadar emanet bırakılan "emriyo" olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸

¹²¹ el-A'raf 7/42, 188, Lokmân 31/34; el-Fecr 89/27 vs. Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbî'l-Kur'ân*, s. 503;

¹²² en-Nisâ, 4/1; el-En'âm 6/98; el-A'râf 7/189; Lokmân 31/28; ez-Zümer 39/6; er-Rûm 30/21; en-Nahl 16/72; el-Hucurât 49/13.

¹²³ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 5/263-266; Tâhir bin Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/429; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 58; Caner Taslamam, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yay., 2016), 267; a. mlf. *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 91.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/301-302, 3/280-282; Mâturîdî, *Tevilâtü Ehli's-Sünne*, 3/3; Ebû Ca'fer Muhammed bin el-Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 2013), 3/7; Ebû Alî el-Fazl bin Hasen bin el-Fazl et-Tabresî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 3/5-6; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/7; Nasiruddîn, Ebû Saîd Abdullâh bin Ömer bin Muhammed eş-Şirâzî el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl/Tefsîru'l-Beyzâvî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/199; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 207; Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd bin Ömer bin Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gâvâmizi't-tenzîl ve uyûnu'l-ekâvil fî vucûhu't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/451; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 57.

¹²⁵ Özdeş, *Kur'an ve Cinsiyet Ayırmıcılığı*, 74; Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 97.

¹²⁶ Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/7; Tabresî, *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/6; Tâhir bin Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/214-215.

¹²⁷ Okuyan, *Kissalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 74-82.

¹²⁸ Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 85.

Âyetlerde geçen “tek nefis” ile zigot’un anlatıldığı, âyette zigottan yaratılışın tarifinin yapıldığı ve “tek nefsin” rahimde döllenerek tek zigot olduğu,¹²⁹ “nefs-i vâhid”nin insanın emriyolojik yaratılış sürecini başlatan sperm hücresi, insanın biyolojik yaratılış sürecini başlatan ilk ve tek hücre olduğu,¹³⁰ “tek nefis” ifadesinin insanı meydana getiren prensip, su veya nutfe olabileceği¹³¹ ileri sürülmüştür. Ateş, Kur’ân’da tek nefis ile Âdem’in kastedildiğinin yazmadığını, âyetteki nefisten kastın Âdem değil insanın aslı olan ilk canlı olduğunu, insanı var etmek üzere oluşturulan bu canlının önce eşsiz üreme yoluyla başka varlıklara veya hayvanlara dönüşmeksizin kendi istikameti üzerinde evrimleşip/tekâmül edip eşli üreme aşamasına geldiğini ve bundan sonra birçok erkek ve kadının var edildiğini iddia eder.¹³² Tuksal’ın yaptığı bir nakle göre, “nefs” kelimesi, insan neslinin biyolojik özü olan bir “canlı öz” şeklinde anlaşıldığında, bu canlı öz erkek ve dişi olarak şekillenmekte, bir tek nefisten/özden eşi de var edilerek bir çift canlı öz yaratılmış olmaktadır. Bu canlı öz, insan olma süreci tamamlanmış bir erkek kişi değil, erkek olma potansiyelini de dişi olma potansiyelini de içinde barındıran, temel bir insanlık potansiyelidir.¹³³

Kadının erkekten yaratılması ile ilgili birçok hadis gelmiştir. Bu hadisler genelde, “kadın kaburga kemiği gibidir” ve “kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır” şeklinde iki farklı varyantta gelmektedir.¹³⁴ Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı bilgisi Tevrat’ta da geçmektedir.¹³⁵ Her ne kadar kadının Âdem’in kaburgasından yaratıldığını reddedecek herhangi bir belgenin olmadığı ifade edilmiş ise de¹³⁶ çağdaş kimi araştırmacılar tarafından hadisler Ehl-i Kitâb’a ait metinlerle örtüşmesinden¹³⁷ dolayı israiliyât olarak değerlendirilmişlerdir.¹³⁸ Carullah, kadının erkeğin eğri sol kaburgasından yaratıldığını söylemenin bir gaflet olduğunu, “min enfüsikum”¹³⁹ gibi ifadelerin insanın aceleden/aceleci yaratılması¹⁴⁰ ile aynı minvalde değerlendirilmesi gerektiğini¹⁴¹ ve müfessirlerin, vehimlerini semavi nasların önüne

¹²⁹ Süleyman Aksoy, *Kur’an’ın Embriyolojik Sırları* (İstanbul: Kayahan Yay., 2004), 93-128.

¹³⁰ İslamoğlu, *Kur’an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 244-245.

¹³¹ Yakıt, *Kur’ân’ı Anlamak*, 71.

¹³² Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 2/190-192.

¹³³ Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, 77.

¹³⁴ Ebû Huseyn Müslim bin Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, thk. Ahmed Zehve-Ahmed İnaey (Beirut: Dâru’l-kitâbi’l-arabî, 2004), “Rada”, 59, 60, 65; Ebû Abdullâh Muhammed bin İsmâil el-Buhârî el-Cu’fî, *el-Câmiu’s-Sahih*, thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm (Beirut: Dâru’l-Erkâm, ts.), “Nikâh”, 79, 80; “Enbiyâ”, 1; Ebû İsmâ Muhammed bin İsmâ bin Sevre et-Tirmîzî, *Sünenü’t-Tirmîzî* (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 2002), “Talâk”, 12; Ebû Abdullâh Muhammed bin Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Halîl Me’mûn Şihâ, 2 Cilt (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, 1998), “Tahâre”, 77.

¹³⁵ Tekvîn, 2/21-23.

¹³⁶ Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 148.

¹³⁷ Öztürk, *Kur’an ve Yaratılış*, 160.

¹³⁸ Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 80; Cemal Ağırman, *Kadının Yaratılışı İlgili Rivayetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım* (İstanbul: Rağbet Yay., 2001), 275-276; Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın* (İstanbul: Beyan Yay., 2000), 270, 253-283; Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 311; Taslamam, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 89; Sarmış, *Kur’ân’a Göre İnsan’ın Yaratılması ve Çoğalması*, 68.

¹³⁹ er-Rûm 30/21; en-Nahl 16/72.

¹⁴⁰ el-Enbiyâ 21/37.

¹⁴¹ Bk. Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm*, 1/231-232; 5/263-265.

geçirdiklerini söyler.¹⁴² Kanaatimizce hadisler hakikat değil mecaz ifade etmektedir.¹⁴³ Medine'deki kadın karşıtı yaygın Yahudi kültürü benzetme ifadeleri ile kadının lehine ıslah edilmiştir.

Havvâ'nın Hz. Âdem'den yaratılmasının bir eksiklik veya aşağılanma sebebi olmadığı, kadının ege kemiğinden yaratılmış olmasının yaratılıştan eğri olduğu düzelmeyeceği anlamına gelmediği, kadının kalbi saran ege kemiğinden yaratılmış olmasının kadın erkek arasındaki sevgi bağına işaret ettiği, hadislerin genelde kadınlara iyi davranma bağlamında geldiği ve kadının erkekten yaratılmasının kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan bir bütünü parçaları anlamına geldiği yorumları da yapılmıştır.¹⁴⁴

"Nefs" kelimesinin Kur'an'daki kullanımı göz önünde bulundurulduğunda "nefs-i vâhide" ifadesinin "tek kişi" anlamına geldiği söylenebilir. "Nefs" kelimesi Kur'an'da hiçbir yerde "öz" anlamında kullanılmamıştır. Dolayısı ile "tek nefis/kişi" ile kastedilen Hz. Âdem olduğunu,¹⁴⁵ "zevceha" ifadesi ile eşi Havvâ'nın ifade edildiğini ve insanlığın bu iki kişiden çoğaldığını söyleyebiliriz. Eğer burada kastedilen "nefs" iddia edildiği gibi Hz. Âdem değil de "öz"¹⁴⁶ ise o halde özün eşinden bahsetmemiz gerekecektir¹⁴⁷ ki bu da mümkün değildir.

Kanaatimizce burada asıl sorun "min" edatının tefsiridir. Müfessirlerin geneli buradaki min edatını "teb'iziyye" olarak almışlardır.¹⁴⁸ Hâlbuki "min" edatı hem "teb'iz" hem "cins" ifade etmektedir.¹⁴⁹ Ebû Müslim el-İsfehânî'nin (öl. 322/934), "halaka minhâ zevcehâ" ifadesini "*eşini onun cinsinden yarattı*" şeklinde açıklamış olması önemlidir.¹⁵⁰ Âyette kadının erkekten yaratıldığına değil, önce erkeğin sonra da onu tamamlar nitelikte, onun gibi özelliklere sahip bir şekilde eşinin yaratıldığına vurgu yapılmaktadır. "*Sizinle min enfüsikum/aynı cinsten eşler yaratmıştır*"¹⁵¹ âyetlerinin "*size min enfüsikum/kendi içinizden peygamber göndermiştir*"¹⁵² âyetleri ile aynı minvalde değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktayız. Bu âyetlerin hepsinde geçen "*min enfüsikum*" ifadeleri "*sizin benzeriniz, sizin gibi biri*" anlamına gelmektedir.¹⁵³ Tüm bu açıklamaların ışığında kadının erkeğin cisminden değil

¹⁴² Musa Carullah Bigiyef, *Hatun*, çev. Mehmet Görmez (Ankara: Otto Yay., 2014), 40.

¹⁴³ İbrahim H. Karlı, *Kur'an Yorumlarında Kadın* (İstanbul: Rağbet Yay., 2003), 81; Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 75; Muhsin Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, (İstanbul: İFAV Yay., 2017), 1/253.

¹⁴⁴ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 58-65.

¹⁴⁵ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, 839.

¹⁴⁶ Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/253.

¹⁴⁷ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 57.

¹⁴⁸ Tâhir bin Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/214-215.

¹⁴⁹ Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed bin Muhammed bin İsmail, *Meâni'l-Kur'an*, thk. Yahya Murad (Kahire: Dâru'l-hâdis, 2004), 1/556.

¹⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 9-10/131; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 5/268-269.

¹⁵¹ er-Rum 30/21; en-Nahl 16/72. İbrahim, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, 79-80.

¹⁵² et-Tevbe 9/128; Âl-i İmrân 3/164.

¹⁵³ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 5/268-269; Taslamam, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, 267; a. mlf. *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 90.

cinsinden, toprak ve sudan yaratıldığını söyleyebiliriz.¹⁵⁴ Eğer Havvâ, Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmış olsaydı onun bir uzvu, bir parçası sayılırdı ve nasıl ki kişi kendi canından, kanından biri ile evlenemiyorsa aynı şekilde Hz. Âdem'in de Havvâ ile evlenmemesi gerekirdi.¹⁵⁵

“Nefs-i vâhide” ifadesinde geçen “nefs” kelimesinin dişil olduğu için yaratılışın Âdem'den değil kadından olması gerektiği ileri sürülmüş ise de¹⁵⁶ biz buna katılmıyoruz. Zira nefis kelimesinin müennes olması ifade ettiği kişinin de müennes olmasını gerektirmez. Ki birçok âyette nefis kelimesi erkekleri ifade etmek için kullanılmıştır. A'râf, 7/189. âyette tek nefsin eşine/zevcesine yaklaştığı ve zevcesinin hamile kaldığı bildirilmektedir. Âyetten tek nefsin erkek, zevcesinin ise dişi cinsiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu da tek nefis ile Âdem'in, zevc ile Havvâ'nın kastedildiğini¹⁵⁷ göstermektedir.¹⁵⁸ Âyette tek nefsin sükûn bulması için zevcesinin kendisinden veya cinsinden yaratıldığı ifade edilirken “yeskunu” fiili eril/müzekker bir zamire isnat edilmektedir. Bu da “nefsi vâhide”nin cinsiyetinin erkek olduğunu göstermektedir.

6. Hz. Âdem'in Cenneti

“Cennet” kelimesi sözlükte, “örtmek, gizlenmek” anlamında olup, “bitkileri, ağaçları çok olan yer veya bahçe” manasındadır.¹⁵⁹ Ağaç gölgeleri tarlayı kapladığı için bahçeye “cennet” denilmiştir.¹⁶⁰ Dünya bahçeleri için de cennet kelimesi kullanılmıştır.¹⁶¹

Hz. Âdem'in ilk yaratıldığında yerleştirildiği ve kovulduğu cennet¹⁶² konusunda müfessirler ikiye ayrılmışlardır.¹⁶³ Müfessirlerin çoğuna göre Hz. Âdem,

¹⁵⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 253; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 1/231-232; Muhammed Cemaluddîn el-Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vîl/Tefsîru'l-Kasimî*, thk. Ahmed bin Ali, Hamdî Subh (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 3/7; Gördük, “İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti? Ensest İlişki İddiası Üzerine Eleştirel Bir Analiz”, 72; Deniz, *Kur'an'a Göre Hz. Âdem(a.s.)'ın Serüveni*, 92-94; Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, 162.

¹⁵⁵ Okuyan, *Kissalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 81.

¹⁵⁶ Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 72-73; Sonia Cihangir, *Kadına Dair Hürâfeler ve Gerçekler* (İstanbul: Ozan Yay., 2016), 10-14.

¹⁵⁷ Mukâtil bin Süleymân bin Beşîr, *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*, thk. Ahmed Ferid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/213-328; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 6/178-180; Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 2: 286-287; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 533-534.

¹⁵⁸ Birinci, ““Nefs-i vâhide” İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme”, 157.

¹⁵⁹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, 130-131; Cevherî, *Mu'cem es-sihâh*, 192-194; Firuzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhîd*, 242-243; Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 105-106.

¹⁶⁰ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 75.

¹⁶¹ el-Bakara 2/265; er-Ra'd 13/4; Sebe' 34/15.

¹⁶² Hz. Âdem'in cenneti ile ilgili tartışmalar için bk. Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed bin Ebû Bekr bin Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervah ilâ bilâdi'l-efrâh*, thk. Zâid bin Ahmed en-Neşîrî (Mekke: Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, 1428), 47-78; Okumuş, *Eşreften Esfel'e İnsanın Serüveni*, 149-199; Ömer Kara, *Tefsîr Tedkikleri I* (İstanbul: İFAV Yay., 2017), 78-112.

¹⁶³ Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 1/104; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 55; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3-4/4-5; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/54; Ferruh Kahraman, “Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması”, *Sakarya Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi* 15/27 (2013/1), 192.

mükâfat cennetine yerleştirilmiş ve işlediği günahla birlikte buradan kovulmuştur.¹⁶⁴ Bir kısım müfessire göre ise Hz. Âdem yeryüzünde bir bahçeye yerleştirilmiş ve günahattan sonra buradan uzaklaştırılmıştır.¹⁶⁵ Tevrat'ın verdiği bilgiye göre Hz. Âdem Aden'de bir bahçede yaratılmıştır.¹⁶⁶ Âdem'in cennetinin mükâfat cenneti olduğunu söyleyenler; cennet kelimesinin âyette "el" belirlilik takısı ile geldiğini bunun da mükâfat cennetine işaret ettiğini,¹⁶⁷ Hz. Musa'nın cennetten çıkmalarına sebebiyet verdiği için Hz. Âdem'e suçlamada bulunduğunu,¹⁶⁸ cennetten yeryüzüne inmelerinin "hubut" kelimesi ile ifade edildiğini,¹⁶⁹ Hz. Peygamberin mi'raçta cenneti müşahade ettiğini delil olarak ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁰

Hz. Âdem'in yeryüzünde bir bahçede yaratıldığını ve oradan sürüldüğünü ifade edenler; mükâfat cennetinin var olup olmadığının tartışmalı olduğunu,¹⁷¹ mükâfat cennetine girenlerin bir daha oradan çıkmayacaklarının, orada imtihanın olmayacağını ve orada herhangi bir kısıtlamanın bulunmadığını âyetlerde belirtildiğini,¹⁷² Hz. Âdem'in yeryüzünde halife kılınmasının yeryüzünde yaratılmasını gerektirdiğini,¹⁷³ Hz. Âdem'in yerde yaratılıp gökyüzüne çıkarıldığına dair herhangi bir delilin bulunmadığını, şeytanın ve vesvesesinin cennete giremeyeceğini, cennette günah işlemenin mümkün olmadığını,¹⁷⁴ "inin" anlamına gelen "اهبطوا" kelimesinin "hayat düzeyinin düşmesine" işaret ettiğini, "hubut" kelimesinin Kur'an'da gemiden inmek,¹⁷⁵ şehre inmek/girmek¹⁷⁶ anlamlarında da kullanıldığını, âyette cennetin genişliğinin gökler ve yer kadar olduğunun belirtildiğini bu durumda mükâfat cennetinin gökte olamayacağını,¹⁷⁷ ebedi olan

¹⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/303-315; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/54; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 46; İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail bin Ömer bin Kesîr el-Kureşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4 Cilt (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 7. Basım, 1993), 1/119-121; Kurtubî, *el-Câmi' lî ahkâmî'l-Kur'ân*, 1/280-283; Tâhir bin Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/430-431; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 75-81; Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 143; Kahraman, *Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması*, 191-224.

¹⁶⁵ Tabbara, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, 43-44; Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 143; Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 238-248; Okumuş, *Eşref'ten Esfel'e İnsanın Serüveni*, 153; Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 150-154; Atay, "Allah'ın Halifesi: İnsan", 79; İkbâl, *İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, 112; Hasan Elik & Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Fikir Yay., 2013), 18; İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 230.

¹⁶⁶ Tekvîn, 2/8-9.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/35. Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 46.

¹⁶⁸ Buhârî, "Kader", 11; "Enbiyâ", 31; "Tevhîd", 37; Müslim, "Kader", 13; Ebu Davûd, "Sünnet", 17; Tirmizî, "Kader", 2.

¹⁶⁹ el-Bakara 2/36.

¹⁷⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervah ilâ bilâdi'l-efrâh*, 47-78; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 46; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 75-81; Kahraman, "Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması", 191-224; Deniz, "Kur'an'a Göre Hz. Âdem (a.s.)'ın Serüveni", 95.

¹⁷¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervah ilâ bilâdi'l-efrâh*, 24-46.

¹⁷² Hûd 11/108; el-Hicr 15/48.

¹⁷³ el-Bakara 2/30.

¹⁷⁴ et-Tûr 52/23; en-Nebe' 78/ 35; el-Vâkıa 56/25-26.

¹⁷⁵ Hûd 11/48.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/61.

¹⁷⁷ Âl-i İmrân 3/133.

mükâfat cennetinde şeytanın “huld ağacı” ile saptırmasının¹⁷⁸ anlamsız olduğunu delil olarak ileri sürmüşlerdir.¹⁷⁹

Hiz. Âdem'in cennetinin nerede olduğu konusunda sükûtu tercih edenler; mevzunun gaybi bir mesele olduğunu, Kur'ân ve sünnette mevzu ile ilgili net bir bilginin bulunmadığını, ileri sürülen delillerin yetersiz ve çelişkili olduğunu, bu tür teferruatlarla uğraşmanın Kur'ân üslubuna aykırılık arz ettiğini, cennetin yerini tespit etmenin iman ve amel açısından bize pratik fayda sağlamadığını ifade etmişlerdir.¹⁸⁰

Âdem kıssasını sembolik/temsili kabul edenler ise, kıssanın Kur'ân'daki haliyle insanın kozmik kaderine ilişkin dramatik bir kısza olduğunu, zamansal ve mekânsal açıdan herhangi bir duruma karşılık gelmediğini, bundan dolayı kıssada yer alan “cennet” kelimesinin gerçek bir mekân olarak anlaşılmayacağını ve özellikle varlık ötesi alanla irtibatlandırılmaması gerektiğini¹⁸¹ cennetten kovulmayı ifade eden “hubut” ifadesinin insanın saf ve sade şuardan şuuru zatın ilk kıvılcımına intikali¹⁸² ve manevi düşüşü anlattığını,¹⁸³ Hiz. Âdem'in yaratılış sürecinin soyut değerler üzerinden anlaşılması gerektiğini¹⁸⁴ ifade etmişlerdir.

7. Hiz. Âdem'e Yasaklanan Ağaç

Hiz. Âdem'e yasaklanan ağaçla ilgili tefsirlerde çokça malumat bulunmaktadır.¹⁸⁵ Yahudilere göre, yasaklanan ağaç “iyilik ve kötülüğü bilme ağacı” iken,¹⁸⁶ Hristiyanlara göre ise yasaklanan ağaç “cinsellik”tir.¹⁸⁷ Hristiyanlara göre Âdem'in yasak meyveden yiyerek yüklendiği günah, bütün insanoğluna geçmiş, Hiz. İsa da kanını akıtmak suretiyle insanlığı bu ağır vebalden kurtarmıştır.¹⁸⁸ Bu asli günah anlayışı ise Kur'ân'ın, “kimse kimsenin günahını yüklenmez”¹⁸⁹ ilkesine terstir. Hristiyanların inancının tam aksine Allah, Hiz. Âdem ve Havvâ'nın; “*Rabbimiz! Kendimize zulmettik, bizi affetmez bize acımazsan ziyana uğrayanlardan oluruz*”¹⁹⁰

¹⁷⁸ Tâhâ 20/120.

¹⁷⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervah ilâ bilâdi'l-efrâh*, 47-78; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 75-81; M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yay., 2012), 1/65-71; Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 1/228-230; Kahraman, “Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hiz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması”, 191-224; Okumuş, *Eşreften Esfel'e İnsanın Serüveni*, 181-183; Deniz, “Kur'an'a Göre Hiz. Âdem (a.s.)'ın Serüveni”, 92-94; Bolay, “Âdem”, 359; Dartma, “Hiz. Âdem'in Dışlandığı Cennetin Dünyası Meselesi”, 11-21; Ateş, “Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi”, 141; Okuyan, Mehmet, *Kıssalar Ne Söyler Hiz. Nuh II* (İstanbul: Düşün Yay., 2018), 207; Taslaman, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 98-102; Yakıt, *Kur'ân'ı Anlamak*, 77-80; Demirci, *Kur'ân Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/63.

¹⁸⁰ Mâturîdî, *Tevlâtü Ehli's-Sünne*, 1/425; Kara, *Tefsir Tedkikleri I*, 111-112.

¹⁸¹ Öztürk, *Kıssaların Dili*, 160-161.

¹⁸² İkbâl, *İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, 102.

¹⁸³ Elik & Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, 19.

¹⁸⁴ Okumuş, *Eşreften Esfel'e İnsanın Serüveni*, 154.

¹⁸⁵ Ağaç cinsi için bk. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 315-316.

¹⁸⁶ Tekvîn, 2/1-17.

¹⁸⁷ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 83-87.

¹⁸⁸ Cerrahoğlu, *Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri*, 94.

¹⁸⁹ Fâtır 35/18.

¹⁹⁰ el-A'raf 7/23.

şeklindeki tövbelerini kabul etmiştir.¹⁹¹ Tevrat'ın yasak ağacı "iyilik ve kötülüğü bilmek" olarak ifade etmesi de Kur'an'a terstir. Zira bilmeyen biri sorumlu değildir¹⁹² ve kişi bilmediği bir yasağı çiğnediği için ceza almaz.¹⁹³ Kaldı ki Allah bu yasağın öncesinde Âdem'e isimleri öğreterek¹⁹⁴ bilmesini dilemiştir. Emir ve yasak uyuyan zihne değil diri zihne yapılı, tabiri caizse bilmemek zihnin uyuması demektir.

Müfessirlerin genel kanaati yasaklanan ağacın "elma, incir, buğday vs." olduğu yönündedir.¹⁹⁵ Bazı müfessirlere göre yasak ağaç neslin çoğalmasına vesile olan "cinsel birleşmeyi" anlatan mecazi bir ifadedir.¹⁹⁶ Zira Kur'an'da kadın erkek ilişkisi mecazi anlatımlarla ifade edilmekte, kadın tarlaya¹⁹⁷ benzetilmektedir. Âdem ve Havvâ'nın yasak ağaçtan yer yemez avret yerlerinin kendilerine görünmesi,¹⁹⁸ İblis'in Âdem'i kandırmak için "huld ağacı"¹⁹⁹ tabirini kullanması ve İslâm kültüründe insanın neslinin, sülalesinin ifadesi bağlamında "soy ağacı" veya "şecere" tabirinin kullanılması bu görüşü destekleyen delillerden bazılarıdır.²⁰⁰

Bazı müfessir ve araştırmacılar, Kur'an'ın ağacın cinsini belirtmediğini dolayısıyla bu konuda konuşmanın gereksizliğini ifade ederken²⁰¹ kimi araştırmacılar tarafından ise ağacın sembolik bir ifade olduğu, yasaklanan şeyleri simgelediği, cennetin "nimeti", ağacın "kötülüğü" simgelediği,²⁰² Kur'an'ın Âdem kissasındaki yılan ve kaburga kısmını hazfettiği, yılanın Sümerlerde erkeği, elmanın bekâreti sembolize ettiği ifade edilmiştir.²⁰³

Kanaatimizce Hz. Âdem'e yasaklanan meyve cinsel ilişkidir. "Şeytan, Âdem ve Havvâ'nın avret yerlerini birbirlerine göstermek için onlara fisıldayıp akıllarını bulandırdı ve 'sırf melek olursunuz ya da sonsuz yaşayanlardan olursunuz diye Rabbiniz size bu ağacı yasakladı' dedi"²⁰⁴ ve "Ey Âdemoğulları! Şeytan, anne babanızın (Âdem ve

¹⁹¹ el-Bakara 2/37; Tâhâ 20/122.

¹⁹² Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 50-51.

¹⁹³ en-Nisâ 4/17; ez-Zümer 39/9.

¹⁹⁴ el-Bakara 2/31.

¹⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 1/303-308; Mukâtil bin Süleymân, *Tefsiru Mukâtil bin Süleymân*, 1/42-43; Maverdî, *en-Nuket ve'l-üyûn*, 1/105; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 55; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3-4/4-5; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 47; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/117-118. Tâhir bin Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/432.

¹⁹⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 1/65-71. Hz. Âdem'in yediği yasak meyvenin ne olduğu ile ilgili geniş bir değerlendirme için bk. a. mlf., *Yaratılış Olayı*, 75-89; İkbâl, *İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, 99; Deniz, "Kur'an'a Göre Hz. Âdem (a.s.)'in Serüveni", 96; Ateş, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi", 142-143; Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, 81; İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 233-236; Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/64.

¹⁹⁷ el-Bakara 2/223.

¹⁹⁸ el-A'râf 7/20-22.

¹⁹⁹ Tâhâ 20/121.

²⁰⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 1/65-71; Kahraman, *Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması*, 201.

²⁰¹ Mâtürîdî, *Tevîlâtü Ehlî's-Sünne*, 1/426; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 1/303-308; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 1/283-285; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/118; Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 158.

²⁰² Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 1/233-235; Elik & Coşkun, *Tevhit Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*, 19.

²⁰³ İkbâl, *İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, 99-100.

²⁰⁴ el-A'râf 7/20.

Havvâ'nın) avret yerlerini kendilerine göstermek için libaslarını soyarak suretiyle onları cennetten çıkarttığı gibi sizi de yanıltmasın”²⁰⁵ âyetlerinde geçen “avret yerlerinin gösterilmesi, elbiselerinin soyulması” ifadelerinde açıkça cinsel ilişkiye vurgu yapılmaktadır. Âdem'in cinsel ilişki yaşasını çiğnemesi zina olarak algılanmamalıdır. Zira âyette geçen haramın tahrimi mi, tenzihi mi olduğu tartışmalıdır.²⁰⁶ Ayrıca bu süreçte Havvâ onun eşidir ve Âdem'in eşine cinsel açıdan yaklaşması yasaklanmıştır. Tıpkı hayız döneminde erkeğin eşi ile cinsel ilişkiye girmesinin yasaklanması²⁰⁷ gibi.

Âyette yasak ağaçtan ilk kimin yediği de söylenmemektedir.²⁰⁸ Tevrat'a göre Âdem'i yasak meyveden yemesi için kandıran kadın²⁰⁹ iken Kur'ân her ikisinin aynı anda meyveden yediklerini ve şeytana uyduklarını²¹⁰ ifade etmekte ve bu konuda Havvâ'dan daha çok Âdem'i kınamaktadır.²¹¹

8. Hz. Âdem'e Ruh Üflenmesi

Arapça olan *ruh* kelimesi, Kur'ân'da, farklı şekil ve bağlamlarda yirmi yerde, yirmi bir defa²¹² kullanılmıştır.²¹³ Kelime sözlükte, “Cebrail, vahiy, hafif esinti, nefes, öz, can, ilham ve rüzgâr” anlamlarına gelmektedir.²¹⁴ Kur'ân'da ruh kavramı genelde Kur'ân, İncil, Cebrail, İsa ve vahiy anlamlarında kullanılmıştır. Farklı felsefi akım ve kültürel atmosferlerde oluşan ruh anlayışı,²¹⁵ zaman zaman İslâm dünyasında da etkisini göstermiştir. Ancak bu görüşlerin bir kısmı kabul edilmiş, bir kısmı da eleştirilmiştir.²¹⁶

Allah'ın yaratma planında özel bir yer tuttuğunu göstermek üzere Allah'ın, Âdem'e ruhundan üflediğini söylediği,²¹⁷ Allah'ın kendisinden üflediği ruhtan dolayı insanın tanrı ile akraba haline geldiği, insanın “içinde tanrı bulunan küçük bir tabiat” olduğu,²¹⁸ ruh üflemenin Âdem'i canlı yapacak şeyin onda var edilerek onun zu hayat/yaşam sahibi, nefes alıp verebilen bir varlık haline getirilmesinden kinaye olarak söylendiği, Allah hakkında insanlardaki gibi bilfiil üflemeği düşünmenin

²⁰⁵ el-A'râf 7/27.

²⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3-4/5.

²⁰⁷ el-Bakara 2/222.

²⁰⁸ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 1/65-71.

²⁰⁹ Tekvîn, 3/1-14.

²¹⁰ Tâhâ 20/121.

²¹¹ Füzûzan Rasikhî, “Kur'an'ın ve Kutsal Kitabın Kadına Bakış Açılarının Karşılaştırılması (Yaratılış Hikâyesine Göre)”, *Misbah Dergisi*, 1/3-4 (2013), 157.

²¹² el-Bakara 2/87, 253; en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/110; el-Hicr 15/29; en-Nahl 16/2, 102; el-İsrâ 17/85; Meryem 19/17; el-Enbiyâ 21/91; eş-Şuarâ 26/193; es-Secde 32/9; Sâd 38/72; el-Gâfir 40/15; eş-Şûrâ 42/52; el-Mücâdele 58/22; et-Tahrîm 66/12; el-Meâric 70/4; en-Nebe' 78/38; el-Kadr 98/4.

²¹³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 400.

²¹⁴ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, 230-231; Cevherî, *Mu'cem es-sihâh*, 434-435; Firuzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 539-541; Ragîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 210-213.

²¹⁵ Ruh hakkında bk. Merdin, *İslamın Pavlusları II*, 210-232; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 37-45.

²¹⁶ Şaban Karasakal, “Kur'an'da Ruh Kavramı”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 28/2 (2014), 288-289.

²¹⁷ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 25.

²¹⁸ Şeriati, *Çöle İniş (Hubut-Kevir)*, 117, 134.

mümkün olmadığı,²¹⁹ Hz. Adem'e ruhun üflenmesi ile ilgili tüm açıklamaların meçhulü taşlamak anlamına geldiği ve ruh üflemenin mecazi bir anlatım olduğu²²⁰ ifade edilmiştir.

Âyetlerde geçen "min ruhi" ifadesindeki²²¹ *ruhum* ifadesi ile *kalemim* misalinde olduğu gibi Allah'ın maliki olduğu ruhun kastedildiği, "başım" denildiğinde başın bizim bir parçamız olduğunun anlaşıldığı ama "*kalemim*" denildiğinde kalemin bizim bir parçamız değil, sahip olduğumuz bir nesne olduğunun anlaşılacağı, isim tamlamasının mülkiyet ifade etmek için kullanılabilmesi gibi *ba'ziyet/kısım* ifade etmek için de kullanılabilmesi, dolayısı ile ruhun Allah'ın bir parçası olmadığı,²²² "min" edatının bu âyetlerde ba'ziyet değil mülkiyet ifade ettiği,²²³ "min ruhi" ifadesinin Hz. Âdem'i şerefliendirmek ve onun değerini yüceltmek için söylendiği,²²⁴ ruhun Allah'tan bir parça olmadığı değilse Âdem'in ruhunun tanrısal ruh hüviyetini kazanacağı²²⁵ ifade edilmiştir. Kanaatimiz Hz. Âdem'e yapılan ruh üflemenin bildiğimiz manada bir üfleme olmadığı, ruhun Allah'tan bir parçayı ifade etmediği ve ruh üflemenin Âdem'in iradeli kılınmasıyla ilgili olduğu²²⁶ yönündedir.

9. Hz. Âdem'in Halifeliği

"Arka" anlamına gelen "*half*" sözcüğünden türeyen *halife* kavramı sözlükte *sonradan gelen, kendinden öncekilerin yerine geçen* anlamına gelmektedir.²²⁷ Halife kelimesi, ismi fail ve ismi mef'ul olarak kullanılabilen bir formdur. İsmi fail olarak kullanıldığında "*yerine geçtiği kimsenin işini üzerine alan, yürüten*", ismi mef'ul olarak kullanıldığında ise "*yerine başkası geçen*" anlamındadır.²²⁸ Hz. Âdem'in kime halife olduğu ve halifelik mevzusu tartışmalı konulardan biridir. "*Yeryüzünde bir halife kılacağım*" âyetine²²⁹ dayanılarak insanın *Allah'ın halifesi* ve yeryüzünde Allâh adına ilahi kural ve kanunları uygulama yetkisine sahip Allah'ın temsilcisi olduğu ifade edilmiş²³⁰ ise de bu düşüncenin doğru olmadığı, Allah'ın *halife* ifadesini âyette

²¹⁹ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 761; Hüseyin Çelik, "Kur'an'a Göre Hz. Âdem'in Yaratılışı", *İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 2/2 (2011), 62-65; Merdin, *İslamın Pavlusları II*, 213.

²²⁰ Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 170-172; Merdin, *İslamın Pavlusları II*, 213.

²²¹ es-Secde 32/9; el-Hicr 15/29; Sâd 38/72.

²²² Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 3/122; a.mlf. *Yaratılış Olayı*, 39; Çelik, "Kur'an'a Göre Hz. Âdem'in Yaratılışı", 62-64; Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, 94.

²²³ Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 141-178.

²²⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 761.

²²⁵ Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 91; Çelik, *Kur'an'a Göre Hz. Âdem'in Yaratılışı*, 62- 65.

²²⁶ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, 15.

²²⁷ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, 220-221; İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-luğâ*, 267-268; Cevherî, *Mu'cem es-sihâh*, 312-314; Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, 162-163; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 1/262.

²²⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 1/260; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 23.

²²⁹ el-Bakara 2/30.

²³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 1/263; Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 1/95-96; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 1-2/152; Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 1/49; Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 232; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 1/260; İkbâl, *İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, 112; Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 127; Atay, "Allâh'ın Halifesi: İnsan", 71-80; İbrahim Görener, "Âdem'in Cennetten Yeryüzüne İnişi", *Bilimname Dergisi* 18 (2010/1), 61

nekre/belirsiz olarak kullandığı, kendisine nispet etmediği, *halife* kelimesinin “yerine geçilen kimsenin yokluğunda” kullanıldığı oysaki Allah’ın yok olması ve insanın O’nun yerini alması gibi bir durumun söz konusu olamayacağı, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in kendilerine “Allah’ın halifesi” değil “Rasulullah’ın halifesi” denilmesini istedikleri ifade edilmiş ve bu düşünceye karşı çıkmıştır.²³¹

Halife olacak kişinin “kan dökücü ve fesat ehli” olacağını ileri süren meleklerin, Hz. Âdem’i değil kendisinden sonrakileri kastettiklerini düşünmekteyiz.²³² Zira âyette “halife” kelimesi *nekre* olarak gelmektedir. Kur’ân’da, insanlardan önce cinlerin yaratıldığına ifade edilmesi²³³ insanların cinlerin yerine geçerek onlara halef oldukları görüşünün ortaya atılmasına neden olmuştur.²³⁴ Âdem’in insana benzeyen ve nesli tükenen başka bir varlığın yerine geçmiş olabileceği de ifade edilmiştir.²³⁵ Hz. Âdem’in ilk insan olmadığına, onunla birlikte birçok insanın yaratıldığına inananlar ise âyette geçen halife ile bir insanın değil insan ırkının kast edildiğini söylerler.²³⁶ Kanaatimizce Bakara, 2/30. âyette kullanılan “halife” kavramı sonradan kazandığı siyasi anlamda değil, lugavi anlamda “birinin yerini almak” anlamında kullanılmıştır ve insan için “Allah’ın halifesi” tabirini kullanmak doğru değildir. Âdem bağlamında halife tabirinin kullanılması Hz. Âdem’in devamının geleceği, varlığının kendisi ile sınırlı kalmayacağı, neslinin de olacağı, insan neslinin birbirini takip edeceği anlamına gelmektedir.

Meleklerin insanın kan dökücülüğünü ve ifsadını nereden bildikleri konusu da İslâm ilim tarihinde tartışma mevzusudur. İbn Abbas ve İbn Mesud’a göre bu bilgi Allah tarafından meleklerle verilmiştir.²³⁷ Meleklerin, Allah’tan aldıkları bilgiyle, Levhi Mahfuz’a vakıf olarak, kendileri dışındakilerin günah işleyen tabiatta yaratılmalarından yola çıkarak ya da rivâyetlerde geçtiği gibi Âdem öncesindeki varlıkların eylemlerine bakarak bu bilgileri elde ettikleri ifade edilmiştir.²³⁸ Meleklerin insandan önce insana benzeyen varlıkları görüp bu karara vardıkları ifade edilmiş²³⁹ ise de Aydemir, bu bilginin mesnetsiz olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁰ İnsan

²³¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, 1/55-58; a. mlf., *Yaratılış Olayı*, 23-28; Abdurrahmân Hasan Habenke el-Meydânî, *Le yasihhu en yukale el-insânu halifetun anillahi fî arzihî* (Beyrut: Mektebetü İhyâi Turâsi’l-İslâmî, 1991), 5-65; Muammer Esen, “İnsanın Halifeliği Meselesi”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 45 (2004), 15-37.

²³² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/104-105.

²³³ el-Hicr 15/27.

²³⁴ Maverdî, *en-Nuket ve’l-uyûn*, 1/102; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 23; Dartma, *Kur’an Bağlamında İlk İnsan ve Nübüvvet-Fıtrat İlişkisi*, 14; Said Nursi, *İşaratü’l-İ’caz*, çev. Abdulmecid Nursi (İstanbul: Sözler Yayınevi, 2004), 174-175.

²³⁵ Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm*, 1/214-215; Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 24-27.

²³⁶ Sarmış, *Kur’ân’a Göre İnsan’ın Yaratılması ve Çoğalması*, 56.

²³⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 1/267-274; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 53; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 1-2/153; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/50; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/104-105; Demirci, *Kur’ân Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/57.

²³⁸ Maverdî, *en-Nuket ve’l-uyûn*, 1/96-97; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, 53; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 1-2/156; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/50; Atay, *Allah’ın Halifesi: İnsan*, 75; Demirci, *Kur’an’ın Ana Konuları*, 86-87; Karauğuz, *Âdem’in Çocukları Çiviyazılı Kaynaklar, Tevrat, İnciller ve Kur’ân’a Göre*, 60-61; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 1/301.

²³⁹ Taslamam, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 94.

²⁴⁰ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 135-137.

zaten yaratılmış ve kan döken bir varlık olduğu için âyette şimdiki zamanı da ifade eden “yufsidu” ve “yesfiku” fiillerinin kullanıldığı ve meleklerin şahit oldukları olayları dile getirdikleri fikri de ileri sürülmüştür.²⁴¹

Kanaatimizce Allah, meleklerle bu bilgiyi nereden aldıkları ve nasıl böyle bir fikre kapıldıklarını sormadığına göre bu bilginin kesin yollarla elde edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca meleklerin “bize öğrettiğinden başkasını bilmeyiz”²⁴² sözleri meleklerin fikir yürütmediklerini, Âdem öncesinde gerçekleşen eylemler üzerinden konuşmadıklarını, vehbî bilgi ile hareket ettiklerini göstermektedir. Melekler aslında söz konusu halife hakkında sahip oldukları kesin bilgiye rağmen Allah'ın neden böyle bir karar verdiğini merak ettiklerinden sual etmişlerdi. Allah ise meleklerin eksik bilgi ile hareket ettiklerini, bilmedikleri başka gerçeklerin de olduğunu ifade etmiş ve Âdem'e öğrettiği isimler üzerinden meleklerin merakını gidermişti.²⁴³

10. Meleklerin Secdesi

Arapça “s-c-d” kökünden türeyen ve cahiliye döneminde “eğilmek” anlamı ile bilinen “secde” kelimesi,²⁴⁴ “ibadet kastıyla eğilme, alını yere koyma, saygı gösterme, boyun eğme, başı öne eğme” gibi anlamlara gelmektedir.²⁴⁵ Melekler, yeryüzünde birinin halife kılınacağını duyduklarında Allah'a “kendilerinin tesbih ve takdis edip durdukları halde neden kan dökecek ve yeryüzünü fesada verecek biri/lerinin yeryüzüne yerleştirileceklerini, yere hâkim kılınacaklarını” sual ederler.²⁴⁶ Kimine göre bu sual bir itiraz, kimi göre ise niza/çekişmedir.²⁴⁷ Kanaatimizce burada melekler işin hikmetini merak etmektedirler, sualde itiraz veya nizâ söz konusu değildir. Kur'an'da âyetlerde belirtildiği kadarı²⁴⁸ ile melekler secde ile mükellef tutulmuş ancak kibirlendiği, kendini üstün gördüğü ve Âdem'i hor gördüğü için şeytan secde etmekten kaçınmıştır.²⁴⁹

Meleklerin secde ile mükellef olmalarından yola çıkılarak meleklerin irade sahibi oldukları da ileri sürülmüştür.²⁵⁰ Biz de meleklerin irade sahibi olduklarını

²⁴¹ Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 91; Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, 70; İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 196-197.

²⁴² el-Bakara 2/31.

²⁴³ el-Bakara 2/30-33.

²⁴⁴ Ebû'l-Huseyn Ahmed bin Fâris er-Razî el-Luğavî, *es-Sâhibiyyu fî fikhî'l-lûğâti'l-Arabîyyeti ve mesâilihê ve süneni'l-Arab fî kelâmiyhê*, thk. Dr. Ömer Farûk Tabbâ' (Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Meârif, 2013), 79-81.

²⁴⁵ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, 351; Cevherî, *Mu'cem es-sihâh*, 476-477; Firuzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 594; Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, 229-230; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 54.

²⁴⁶ el-Bakara 2/30.

²⁴⁷ Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 1/93-96; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 53; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 44; Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. M. Nuri Gençosman (İstanbul: Kırkambar Yay., 2003), 30.

²⁴⁸ el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/11; el-Hicr 15/28-33; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/71-74.

²⁴⁹ Hasan Keskin, “Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu”, *Cumhuriyet Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi* 6/2 (2002), 107.

²⁵⁰ Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 50-51.

düşünmekteyiz, zira sual bir iradeye, değerlendirme yetisine işaret etmektedir. Secde emrinin nerede ve kaç kere tekrar ettiği tartışma konusudur. Kimi araştırmacılar tarafından meleklerin Hz. Âdem'e ilk olarak ruh üflenince, son olarak da halife tayin edilince iki defa secde ettikleri ifade ediliyor²⁵¹ ise de secde emrinin bir defa verildiğini ve bu secdenin "Âdem cennette iken" gerçekleştiğini düşünmekteyiz.²⁵² Meleklerin secdesinin nasıl olduğu konusu da tartışmalıdır.²⁵³

Meleklerin secdesinin Âdem'e değil Allah'a yapıldığı,²⁵⁴ söz konusu secdenin selamla ve eğilerek saygı göstermek şeklinde olduğu,²⁵⁵ Hz. Yusuf'un kardeşlerinin secdesine benzer bir secde yapıldığı, burada Âdem'in Kâ'be gibi algılanması gerektiği,²⁵⁶ secde ile insanoğlunun emrine tüm varlıkların verildiğinin anlatıldığı²⁵⁷ ve secdenin Âdem'in şahsı ile münhasır kalmayıp, insan türünü de kapsamış olabileceği²⁵⁸ ifade edilmiştir. Kanaatimizce burada meleklerin secdesi bilinen manada bir secde, eğilme değil ona saygı göstermek, varlığını tanımak ona karşı görevlerini yerine getirmek anlamına gelmektedir. Zaten Kur'an'da bahsedilen cansız varlıkların; güneş, ay, yıldız, dağ ve ağaçların secdesi²⁵⁹ de "emre itaat etme, verilen görevi yerine getirme" anlamında kullanılmıştır.²⁶⁰

Mevdûdî (öl. 1979), söz konusu *secdeyi*, dünyayı ve tüm kâinatın dünya ile ilgili kısmını idare eden meleklerin, insana baş eğip, itaat etmesinin temsili bir ifadesi olarak yorumlamıştır.²⁶¹ Kimileri tarafından secde emri farklı okunmuş ve Âdem'e secde eden meleklerin, iradesini yönetme yeteneğini ve akıl gücünü elde eden insana boyun eğen, hizmetine amade olan tabiat kuvvetleri olduklarını, insanın akıl gücünü elde edince tabiat kuvvetlerini emri altına aldığını, onlardan faydalanmayı öğrendiğini, onların olumsuz etkilerinin önüne geçmeyi bildiğini iddia etmişlerdir.²⁶²

²⁵¹ Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, 76.

²⁵² Şimşek, *Yaratılış Olayı*, 50-51.

²⁵³ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 54.

²⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 1/301; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 1-2/254; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/52; Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 116-118.

²⁵⁵ Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 1/102; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 44; Mâturîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, 1/419; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/115-116; Tabbara, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, 39; Keskin, "Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu", 119-122; Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/59.

²⁵⁶ Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 1/102-103; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/52; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl*, 130; Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, 75; Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 131-135.

²⁵⁷ Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, 75.

²⁵⁸ Keskin, "Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu", 119.

²⁵⁹ el-Hac 22/18.

²⁶⁰ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed bin Mukerrem el-İfrikî el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, thk. Yusuf Bekai v.dğr., 2 Cilt (Beyrut: Müessesetü'l-A'lem li'l-Matbuât, 2005), 1/1757-1758; Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmet bin Hamdân, *Kitâbu'z-zîne*, thk. Saîd el-Ğânimî, 2 Cilt (Beyrut: Menşûrâti'l-Cemel, 2015), 2/742-743.

²⁶¹ Mevdûdî Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani v.dğr. (İstanbul: İnsan Yay., 1996), 3/176

²⁶² Ateş, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi*, 144.

Âdem'in kendisine yapılan secdeden dolayı meleklerden üstün olduğu ifade edilmekte²⁶³ ise de biz buna katılmıyoruz. Zira bu emrin neden verildiği bize bildirilmemiştir. Şeytanın kendisini Âdem'den üstün gördüğü için secdeye varmaması ilahi emri yanlış okumasından dolayıdır. Secde emrinin üstünlük sebebi sayılmasının hiçbir dayanağı bulunmamaktadır.

11. Hz. Âdem'e Öğretilen İsimler

Âdem'e öğretilen isimlerin²⁶⁴ ne olduğu konusunda bilgi birliği bulunmamaktadır. Âdem'e öğretilen isimlerin, zürriyetinin ve meleklerin isimleri olduğu, her şeyin adı oldukları,²⁶⁵ Âdem'e *eşyaya isim koyma, mefhumlar edinme* kabiliyetinin verilmesi anlamına geldiği,²⁶⁶ bu isimlerin o sırada yaratılmış bir topluluğun isimleri oldukları zira "hum" zamiri ve "hâulâi" işaret isminin akıllı varlıklar için kullanıldığı, dolayısıyla Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimlerin "isim verme yeteneği" değil topluluktaki fertlerin isimleri oldukları,²⁶⁷ "isimleri öğrenme kabiliyeti" görüşünün âyetin zahirine uymadığı, isimlerle "ilmin"²⁶⁸ veya "icat etme, keşif yapma, mantiki tanımlama ve kavramsal düşünme yeteneğinin verilmesinin"²⁶⁹ kastedildiği ifade edilmiştir.

Âyette Âdem'e öğretilen isimlerin mahiyeti açıkça belirtilmediği için konuyla ilgili serdedilen tüm görüşler tartışmaya açıktır. Kanaatimizce âyetin bağlamına bakmak sorunu çözmemize yardımcı olacaktır. Bakara, 2/30. âyette meleklerin, "*kan dökücü ve ifsad edici birini mi yeryüzüne yerleştireceksin?*" suallerini Allah, "*ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim*" diyerek cevaplamış ve hemen akabinde Âdem'e isimleri öğretmişti. Söz konusu isimler meleklerle arz edildiğinde bilememişler, Âdem ise bilmişti. Bunun sonucunda Allah, Bakara, 2/33. âyette geçen "*Size demedim mi, ben göklerin ve yerin gaybını bilirim...*" sözlerini buyurmuştu. Bu bağlama bakıldığında söz konusu isimler ile kan dökme ve ifsad arasında bir ilişkinin olduğu gözlemlenir. Âdem'e öğretilen bu isimlerin, meleklerdeki olumsuz insan algısını yıkmaya dönük olduğunu ve kan dökme/ifsad çıkarma eylemini boşa çıkardığını söyleyebiliriz. Buna göre söz konusu isimlerin, "kan dökme ve ifsadın" zıddı ve ilacı olduklarını söyleyebiliriz ki bize göre bunlar insani erdemlerdir, güzelliklerdir. Zaten "isim" kelimesinin "s-m-v" kökünden geldiği ve sözlükte "yücelik" anlamına geldiği ifade edilmiştir.²⁷⁰ Ayrıca Hz. Âdem'in isimleri bildiği için meleklerden üstün olduğunu

²⁶³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/116; Demirci, *Kur'an'ın Ana Konuları*, 93; Bolay, "Âdem", 359; Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 131-135.

²⁶⁴ el-Bakara 2/31. Ferruh Kahraman, "Hz. Âdem'e Öğretilen İsimler: Kültür Olgusunun Sembolik Söylemi", *Edebali İslamiyat Dergisi* 4/2 (2020), 15-40.

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/282-285; Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 1/99; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 54; Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 45.

²⁶⁶ İkbâl, *İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, 30.

²⁶⁷ Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 47-50.

²⁶⁸ Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 142-145.

²⁶⁹ Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 1/58.

²⁷⁰ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, 383; Firuzâbâdî, *el-Kâmusu'l- muhît*, 646; Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 247; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 1-2/162.

kanıtladığı²⁷¹ bilgisi doğru değildir. Zira bu isim bilgisi kesbi değil vehbî'dir, Âdem'in çaba sarf ederek kazandığı bir bilgi değildir. Meleklerin "bize öğrettiğinden başkasını bilmeyiz" sözleri de bu isim bilgisinin vehbîliğini ifade etmektedir. Dolayısı ile kazanılmamış bilginin Âdem'i meleklerden üstün kıldığı doğru değildir.

12. Hz. Âdem'in Çocukları (Hâbil-Kâbil) Meselesi

Maide, 5/27-31. âyetlerde Hz. Âdem'in iki oğlundan bahsedilmektedir.²⁷² Kur'an'da ayrıntı bilgiye yer verilmezken âyette zikredilen iki kardeşin hikâyesi birçok israili habere konu olmuştur.²⁷³ Sümer edebiyatında da işlenen²⁷⁴ ve Tevrat'ın etkisindeki israili rivâyetlerde aktarıldığına göre; Âdem'in iki oğlundan katil olanın adı Kâbil'dir ve tarımla uğraşmaktadır. Diğerinin adı ise Hâbil'dir ve hayvancılıkla uğraşmaktadır.²⁷⁵ Aslı israiliyât olduğu halde kabul gören genel kanaate göre bu dönemde kardeş evliliği meşru olduğu için çaprazlama evlilik söz konusudur ve insanlık bu evliliklerle çoğalmıştır. Havvâ her doğumda biri kız diğeri erkek olmak üzere ikiz evlat doğurmuş ve bir batında doğan kız çocuğunu başka bir batında doğan erkek çocukla evlendirmiştir. Hâbil ve Kâbil'in doğumuna kadar durum böyle devam etmiş, Kâbil güzel olduğu için aynı batında dünyaya gelen kız kardeşi ile evlenmek istemiş ve süregelen evlilik sistemini reddetmiştir. Hâbil koç, Kâbil bir demet başak kurban sunmuş ancak Hâbil'in kurbanı kabul edilmiştir.²⁷⁶

Kıssa savaş, öldürme ve fesat konularında İsrailoğulları bağlamında gelmektedir. Dolayısı ile kıssa rivâyetlerde anlatıldığı gibi insanlığın nasıl çoğaldığını değil neden çoğaldığını konu etmekte ve İsrailoğullarına geçmiş üzerinden dersler vermektedir. Tanışsın, kaynaşsın diye yaratılan insanlık,²⁷⁷ ilk katil Kâbil'in eliyle yara almış ve insanlığın kanlı tarihi başlamıştır.²⁷⁸ İsrailoğulları da birbirlerinin kanını akıtmak, Hâbil'in takvasını kuşanmamak sureti ile aynı hatayı devam ettirmiştir. Yeryüzünde dökülen bu ilk kan ile meleklerin, "kan akıtacak, yeryüzünü ifsad edecek bir halife mi kılacaksın"²⁷⁹ sözlerindeki kaygıları gerçekleşmişti.

Âyetin belirttiği kadarı ile Allah takvalı olduğu için Âdem'in bir oğlundan (Hâbil'den) kurbanını kabul etmiştir. Zaten başka bir âyeti kerimede de

²⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/109, 111, 112.

²⁷² Hâbil ve Kâbil kıssası hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Yunus Emre Gördük, "Klasik ve Modern Kaynaklarda İlk Cinayet Kıssası (el-Maide 5/27-31): Tefsir Metodolojisi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme", *Amasya İlahiyat Dergisi*, 15 (2020): 105-142.

²⁷³ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 340.

²⁷⁴ Karauğuz, *Âdem'in Çocukları Çiviyazılı Kaynaklar, Tevrat, İnciller ve Kur'an'a Göre*, 79-89.

²⁷⁵ Tekvîn, 4/1-16; 4/2.

²⁷⁶ Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *Kur'an Öyküleri*, çev: Ahmet Sarıkaya (Konya: Kitap Dünyası, 2002), 5/81-86; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/58-65; Abdullah Aydemir, *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (Sabah Gazetesinin Armağanı), 1990), 37-41; Muhammed Ahmed Cûd el-Mevlâ, *Kasasul-Kur'an* (Dimaşk: Daru'l-İlmi'l-Hadis, 1999), 14-17; İslamoğlu, *Kur'an ve Tabiat Ayetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*, 277.

²⁷⁷ el-Hucurât 49/13.

²⁷⁸ Buhârî, "Ehadisu'l-Enbiyâ", 1; Müslim, "Kasame ve'l-Muhâribîn", 27; İbn Mâce, "Diyât", 1; Tirmizî, "İlim", 14; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1998), "Tahrimu'd-Dem", 1.

²⁷⁹ el-Bakara 2/30.

"kurbanlarınızın etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz, Allah'a ulaşan sadece takvanızdır"²⁸⁰ denilmektedir. Âyete göre Kâbil'in Hâbil'i öldürme nedeni kız kardeşle evlilik meselesi değil kurbanın kabulü ile Hâbil'in Kâbil'den daha takvalı olduğunun Allah tarafından belgelenmiş olmasıdır. Kâbil, Allah'a yakınlığı ispatlanan Hâbil'i bu kurban olayından sonra hedef haline getirmiştir. Allah tarafından şeytana tercih edilmesi ve üst bir konuma getirilmesi nedeniyle nasıl ki Hz. Âdem şeytanın düşmanlığının hedefi oldu ise aynı durum Hâbil ve Kâbil için de geçerlidir. Kanaatimizce mesele "hilafet/yönetim" meselesidir. Kurbanı kabul edilen kişinin takvasının kabul edilmesi yönetime ehil görülmesi anlamına gelmekteydi. Hz. İbrahim'in, "neslimden de imamlar kı!" duasına Allah'ın zalimlerin imam olamayacaklarını belirtmesi²⁸¹ bu işe zalimlerin değil Allah'tan korkanların/muttakilerin ehil olduğunu göstermektedir ki bu da kanımızı desteklemektedir. Dolayısı ile aslında Kâbil'in çekemediği Hâbil'in muttaki olması değil, yönetime seçilmiş olmasıdır.

Âyette belirtilen çocukların Âdem'in öz çocukları mı yoksa neslinden gelen başka birilerinin çocukları mı oldukları da tartışma mevzusudur.²⁸² Maturidi, burada ifade edilen kardeşlerin Âdem'in öz evlatları veya neslinden birileri oldukları konusunda kesin bir bilginin bulunmadığını ve bunu bilmenin de önemli olmadığını ifade eder.²⁸³ Müfessirlerin genel kanaati ise âyette bahsedilen çocukların Hz. Âdem'in öz çocukları olduğu yönündedir ki biz de bu kanaatteyiz.²⁸⁴ Şâyet bahsi geçen kardeşler iddia edildiği gibi ilk insanın neslinden gelen iki kardeş değil de İsrailoğullarının soyundan gelen kardeşler olsaydı, katil olan kardeş, ölen birinin toprağa defnedileceğini biliyor olması gerekirdi.²⁸⁵

13. İnsanlığın İlk Nasıl Çoğaldığı Sorunu

İnsanlığın ilk nasıl çoğaldığı öteden beri merak konusu olmuştur. İnsanlığın nasıl çoğaldığı sorusu genelde Maide, 5/27-31. âyetler bağlamında aktarılan "kardeş evliliği" rivâyeti ile cevaplandırılmıştır. Kardeş evliliğinin o dönem geçici olarak meşru kılındığı ve sonradan haram edildiği genel kabul gören bir kanaat olsa da²⁸⁶ böyle bir bilgi Kur'an ve hadislerde yazmamaktadır.²⁸⁷ Kanaatimizce Kur'an,

²⁸⁰ el-Hac 22/37.

²⁸¹ el-Bakara 2/124.

²⁸² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, 4/242-246; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/58-65; Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 2/27; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 373-374; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 282; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11-12/161-163.

²⁸³ Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, 3/496-498.

²⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, 4/242-246; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*, 1/611; Maverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 2/27-29; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 373-374; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 11-12/161-163; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, 1/263; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 3/497-498; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/58-65.

²⁸⁵ Gördük, "İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti? Enest İlişki İddiası Üzerine Eleştirel Bir Analiz", 75.

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, 4/242-246; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/58-65; Gördük, "İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti? Enest İlişki İddiası Üzerine Eleştirel Bir Analiz", 67-96; Ateş, "Kur'an'da İnsanların Yaratılışı Meselesi", 367.

²⁸⁷ Okuyan, *Kissalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*, 86; Sarmış, *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*, 66.

insanlığın nasıl çoğaldığı ile değil neden çoğaldığı ile ilgilenmiştir. Buna rağmen birçok müfessir ve araştırmacı bu konuya eğilmiş ve Kur'ân'dan cevap bulmaya çalışmıştır. Şer'i hükümlerin yere, zamana ve kişilere göre farklılık gösterdiği, o dönemin şeriatı hakkında yeterli bilgimizin olmadığı ve zaruretlerin haramları mubah kıldığı²⁸⁸ gerekçesi ile kardeş evliliğinin mümkün olabileceği ifade edilmiş²⁸⁹ ise de kanaatimizce zaruret durumu Allah için değil aciz kullar içindir. Allah dilemiş olsaydı farklı şekillerde nesli çoğaltabilirdi. Dolayısıyla böyle bir gerekçeyi kabul etmek mümkün değildir. İlk insan cinsinin çok fazla fertler şeklinde yaratıldığı ve üremek için, çoğalmak için meşru evlilik ilişkisi gerçekleştirdikleri,²⁹⁰ Hz. Âdem'in neslinden gelenlerin, onun geldiği Homo sapiens kökeninin insanlaşan, sorumluluk sahibi diğer fertleriyle çiftleştiği, böylece enest ilişki/kardeş evliliği olmadan, insanların başlangıçta bu gruptan türediği de iddia edilmiştir.²⁹¹ Doğrusu "*Allah sizleri öncelikle topraktan, sonra nutfeden/meniden halk etti/yarattı. Sonra da sizi çiftler/erkek ve dişi kıldı...*"²⁹² âyetinden ve daha birçok âyetten net bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Dolayısı ile söylenen ve söylenecek her söz sadece bir görüşten ibarettir.

"Ey Âdemoğulları"²⁹³ ifadesinin geçtiği âyetler, insanların farklı babalardan değil Hz. Âdem'den yaratıldıklarını, nesep olarak ona intisap ettiklerini kanıtlayan delillerden sayılmıştır.²⁹⁴ Bizim kanaatimiz insanlığın kardeş evliliği veya insan türünün başta çok fazla bireyler şeklinde yaratılıp kendi aralarında evlenmeleri ile çoğaldığı yönünde değildir. Hz. İsa'nın yaratılması bizim için insanlığın nasıl çoğaldığının delilidir. Babaya ihtiyaç duyulmadan Hz. İsa'nın doğmuş olması insanlığın ilk olarak nasıl çoğaldığı konusunda bizlere ipuçları vermektedir. Kur'ân'da Hz. İsa'nın halinin Hz. Âdem'in haline benzetilmesi ve ardından Hz. Âdem'in topraktan var edilmesinin ifade edilmesi²⁹⁵ insanlığın nasıl çoğaldığına bir gönderme olarak değerlendirilebilir. Kanaatimizce İnsanlık Hz. Âdem ve Havvâ'dan çoğalmıştır. Önce Hz. Âdem'in kız çocukları olmuştur ve onların her biri Hz. Meryem gibi hamile kalıp kız-erkek çocukları doğurmuşlardır. Ardından bu çocuklar/teyze çocukları birbiri ile evlenmişlerdir. Bu çözüm kanaatimizce yaratılış kanununa ve şer'i kanunlara muhalif değildir ve muhtemeldir.

14. Hz. Âdem Kıssası ve İsrailiyât

Hz. Âdem'in yaratılışı konusunda rivâyetlerde ve israiliyât dilinde birçok sahih olmayan bilgi verilmektedir.²⁹⁶ Hz. Âdem'in yaratılış serüveni ile ilgili birçok

²⁸⁸ el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-En'am 6/145; en-Nahl 16/115; Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1300/1882), 26.

²⁸⁹ Gördük, "İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti? Enest İlişki İddiası Üzerine Eleştirel Bir Analiz", 67-96.

²⁹⁰ Özalp, "Kur'an-ı Kerim'de Kozmik Tarih ve Biyolojik Gelişim", 548.

²⁹¹ Taslamam, *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*, 96.

²⁹² Fâtır 35/11.

²⁹³ el-A'râf 7/26, 27, 31, 35, 172; el-İsrâ 17/70; Yâsîn 36/60.

²⁹⁴ Ateş, "Kur'an'da İnsanların Yaratılış Meselesi", 366.

²⁹⁵ Al-i İmrân 3/59.

²⁹⁶ Yakıt, *Kur'ân'ı Anlamak*, 67-68.

konu Kur'ân dışı kaynaklarda detaylı ve Kur'ân'a ters bir şekilde aktarılmaktadır.²⁹⁷ Cennette Âdem, Havvâ ve şeytan arasında cereyan eden olaylarla ilgili Müslümanların birçoğu, farkında olmadan Yahudi ve Hıristiyan kültürün öğretisini, bilgisini kabullenmekte, hatta bunun da ötesinde başka din ve kültürlerdeki dinsel ve mitsel inançları benimsemektedir. Çünkü Yahudi-Hıristiyan kültürü, daha çok kendilerinden önceki kültürlerin etkisi altında şekillenmiştir.²⁹⁸

Tevrat'ta anlatıldığı kadarı ile Hz. Âdem, Aden'de bir bahçede²⁹⁹ topraktan yaratılmış ve ruh burnundan üflenmiştir.³⁰⁰ Kadın/Havvâ, erkeğin/Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır.³⁰¹ Hz. Âdem'e yasaklanan ağaç, iyilik ve kötülüğü bilme ağacıdır.³⁰² Âdem ve Havvâ ağaçtan yediklerinde avret yerlerinin farkına vardılar ve incir yapraklarıyla avret yerlerini örttüler.³⁰³ Hz. Âdem'i Havvâ, Havvâ'yı da yılan kandırmıştır. Dolayısıyla kadın ve yılan suçludur.³⁰⁴ İşlenen bu suçun ardından Âdem yaşadığı bahçeden/cennetten kovulmuştur.³⁰⁵

Tevrat'ın ilk günah konusunda suçlu olarak Havvâ'yı göstermesi, Yahudilikteki olumsuz kadın algısının başlıca nedenidir. Hıristiyanlıkta ise Âdem ve Havvâ'nın günahı aslî günaha dönüştürülerek bütün insanlığın günahkâr doğduğu inancı geliştirilmiştir. Buna göre cennetten çıkarılmaya ve ölümlü olmaya neden olmalarından dolayı Âdem ve Havvâ suçludur, günahkârdır. Hz. İsa'nın yeryüzüne gelmesi ve çarmıha gerilmesi de insanlığın bu suçuna/günahına kefarete olmak içindir. Kur'ân'da ise Âdem ve Havvâ'yı kandırmanın şeytan olduğu açıkça belirtilmektedir.³⁰⁶ Cennetten çıkarılma konusunda ise Kur'ân ve rivâyetler arasında uyumsuzluk söz konusudur. Kur'ân'da erkek ön planda iken rivâyetlerde kadın ön plandadır.³⁰⁷ Hz. Âdem ve cennet hayatı hakkında kaynaklarda gelen ve büyük çoğunluğu israiliyât olan bilgiler buraya alamayacağımız kadar fazladır.³⁰⁸

²⁹⁷ Kur'ân dışı kaynaklarda Hz. Âdem'in yaratılışı için bk. Erdem, *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*, 3-105; Uğur, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, 189-217.

²⁹⁸ Hakkı Şah Yasdıman, "Yılan, Havva, Âdem Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı", *Dokuz Eylül Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi* 34 (2011), 26-28.

²⁹⁹ Tekvîn, 2/8-9.

³⁰⁰ Tekvîn, 2/7.

³⁰¹ Tekvîn, 2/21-23.

³⁰² Tekvîn, 2/16-17.

³⁰³ Tekvîn, 3/7.

³⁰⁴ Tekvîn, 3/1-14; Tekvîn, 3/1-21.

³⁰⁵ Tekvîn, 3/22-24.

³⁰⁶ Asife Ünal, "Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi", *Çukurova Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi* 17/2 (2017), 111-112.

³⁰⁷ Karslı, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, 87.

³⁰⁸ İlgili bilgiler için bk. Mukâtil bin Süleymân, *Tefsiru Mukâtil bin Süleymân*, 1/40-43; Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/267-269, 310; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/112-120; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/262-265; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl*, 130-133; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/112-116; Hâzin, *Alâuddîn Alî bin Muhammed bin İbrahîm el-Bağdâdî, Lübâbü't-te'vil fi meâni't-tenzîl/Tefsîru'l-Hâzîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Alî Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 1/35-40; Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, 303-341; a. mlf. *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*, 19-35; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssa-ı Enbiya* (İstanbul: Y.y., 1962), 1/3.

Sonuç

İlk insanın yaratılışı, insanlığın çoğalması ve yaratılışa tealluk eden birçok mevzu İslâm ilim tarihi boyunca tartışılmış ve farklı nice fikirlere konu olmuştur. Konuyla ilgili yapılan tartışmaların temelinde ilgili âyetlerin yeterince sarih olmaması, Arap dilinin geniş bir anlam dünyasına sahip olması ve müfessirlerin, araştırmacıların farklı kaynaklardan beslenmeleri yatmaktadır.

Genel kabullerin rivâyetlerle şekillendiği ve rivâyetleri israili haberlerin etkilediği bir gerçek ise de son dönemlerde ileri sürülen görüşlerin de herhangi bir ilmi dayanağı ve tutarlılığı bulunmamaktadır. Kur'ân âyetleri hakkındaki müşkülleri çözenin yolu Arap dilinin imkân verdiği çerçevenin dışına çıkmamak, Kur'ân bütünlüğünde kalmak ve âyetleri bağlamından koparmamaktır. Biz de makalemizde buna bağlı kalarak yorum yapmaya çalıştık. Ne bilimsel veriler ne de rivâyetler, âyetlerde işlenen yaratılış meselelerini net bir şekilde anlamamıza imkân vermiştir. Bunun içindir ki konuyla ilgili serdedilen tüm görüşlerin kabul edilebilir ve reddedilebilir olduğunu düşünmekteyiz.

Hız. Âdem ve yaratılışla ilgili âyetleri kronolojik tasnife tabi tuttuğumuzda Kur'ân'da yaratılışla ilgili teknik bilgilerin verilmediğini ve kıssaların genelde mesaj verme amaçlı zikredildiğini görürüz. Kur'ân, insanın nasıl yaratıldığı ile değil neden yaratıldığı, insanlığın nasıl çoğaldığı ile değil neden çoğaldığı ile ilgilenir ve bunun için kısmen de olsa tarihi malumatlar verir. Bu malumatlar, insanlığa teknik bilgi vermek için değil özünden uzaklaşan insanlığa yeniden yol göstermek, kurtuluş yoluna iletmek için aktarılır.

Yaratılışla ilgili mevzularda ve farklı fikirlere açık bazı konularda, nasların te'vil edilmesi kimileri tarafından tekfir konusu edilmiştir. Âyetlerin mana ve delaletlerinin sarih olmaması durumunda ileri sürülen farklı fikirlerin tekfir konusu değil sadece tenkit konusu olması gerektiğine inanmaktayız. İlimi araştırmalara açık bırakılan alanlarda düşünce özgürlüğünü tekfirle kısıtlamanın gelişmeye ve üretmeye mâni olduğunu düşünmekteyiz.

Yaratılış mevzusu gaybi bir mesele olması hasebiyle konunun Kur'ân merkezli değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktayız. Yaratılış konusunda dün olduğu gibi bugün de son söz söylenmiş değildir. Bizim kanaatlerimiz âyetler hakkındaki düşüncelerimizden ibarettir ve mutlak anlamlar iddiasında asla değildir. Yaptığımız araştırmalar yaratılışla ilgili mevzuların yapılan tüm araştırmalara rağmen hala bakir bir alan olduğunu ve birçok akademik araştırmaya konu olabileceğini göstermiştir.

Kaynakça

- Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî. *Le yasihhu en yukale el-insânu halifetun anillahi fî arzihî*. Beyrut: Mektebetü İhyâi Turâsî'l- İslâmî, 1991.
- Agitoğlu, Nurullah. *Peygamberimizin (SAS) Dilinden Hz. Âdem*. İstanbul: Kitabi Yay., 2015.
- Ağırman, Cemal. *Kadının Yaratılışı İlgili Rivâyetler Bağlamında Yeni Bir Yaklaşım*. İstanbul: Rağbet Yay., 2001.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Kıyas-ı Enbiya*. İstanbul: Y.y. 1962.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1300/1882.
- Aksoy, Süleyman. *Kur'ân'ın Embriyolojik Sırları*. İstanbul: Kayahan Yay., 2. Basım, 2004.
- Alıcı, Mustafa. "İlahi Dinlerde Yaratılış-Evrım Tartışmaları". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 6/14 (2018), 59-89.
- Ali Şeriatî. *Çöle İnış (Hubut-Kevir)*. Çev. Hicabi Kırlangıç & Derya Örs. Ankara: Fecir Yay., 3. Basım, 2015.
- Arpağuş, Hatice Kelpetin. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: Çamlıca Yay., 2001.
- Atay, Hüseyin. "Allah'ın Halifesi: İnsan". *Ankara Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*. 18 (1970), 75.
- Ateş, Ali Osman. *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*. İstanbul: Beyan Yay., 2000.
- Ateş, Avnullah Enes. "Kur'ân'da İnsanların Yaratılışı Meselesi". *Hitit Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*. 15/30 (2016/2), 364.
- Ateş, Süleyman. "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Evrim Teorisi". *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (1975), 138-140.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrailiyyat*. İstanbul: Beyan Yay., 2015.
- Aydemir, Abdullah. *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (Sabah Gazetesinin Armağanı), 1990.
- Bâr, M. Ali. *Kur'ân'ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*. Çev. Abdülvehhap Öztürk. Ankara: TDV Yay., ts.
- Bayrakdar, Mehmet. *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*. Ankara: Otto Yay., 2018.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsîri*. 21 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yay., 4. Basım, 2013.
- Bedir, Ahmet & Sarsılmaz, Arif. "Hz. Adem'in Boyu". *Harran Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*. 4 (1998), 133.
- Bezzâvî, Nasiruddîn, Ebû Saîd Abdullâh bin Ömer bin Muhammed eş-Şirâzî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl/Tefsîru'l-Beyzâvî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Bigiyef, Musa Carullah. *Hatun*. Çev. Mehmet Görmez. Ankara: Otto Yay., 5. Basım, 2014.
- Bilge, Evin. *Kutsal Metinlerde Yaratılış*. *Dicle Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*. 15/1 (2013), 128-158.
- Bilgin, Abdülcelil. *Kur'ân'ı Tanımak*. Ankara: Araştırma Yay., 2018.
- Birinci, Züleyha. "Nefs-i vâhîde' İfadesinden Hareketle Kadının Yaratılışı Hakkında Bir Değerlendirme". *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*. 47 (2014), 159.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem". *DİA*. Ankara: TDV Yay., 1988.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed bin İsmâîl el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur'ân'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri*. *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 20 (1975), 87.
- Cevherî, İsmâîl bin Hammâd. *Mu'cem es-sihâh*. Thk. Halîl Me'mun Şeyhâ. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 2008.
- Cihangir, Sonia. *Kadına Dair Hürâfeler ve Gerçekler*. İstanbul: Ozan Yay., 2016.

- Çelik, Hüseyin. "Kur'ân'a Göre Hz. Âdem'in Yaratılışı". *İstanbul Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*. 2/2 (2011), 62-65.
- Dartma, Bahattin. "Kur'ân Bağlamında İlk İnsan ve Nübüvvet-Fitrat İlişkisi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 1 (2006/6), 10-11.
- Dartma, Bahattin. "Hz. Âdem'in Dışlandığı Cennetin Dünyası Meselesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 2 (2009/9), 11-21.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yay., 2. Basım, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân'ın Ana Konuları*. İstanbul: İFAV Yay., 4. Basım, 2008.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tefsirinde Farklı Yorumlar*. 3 Cilt. İstanbul: İFAV Yay., 2017.
- Duman, Cengiz. *Kur'ân Kıssalarının Tarihselliği*. İstanbul: Ekin Yay., 2015.
- Düzgün, Şaban Ali. *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*. Ankara: Otto Yay., 2016.
- Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmet bin Hamdân. *Kitâbu'z-zîne*. Thk. Saîd el-Ğânimî. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtî'l-Cemel, 2015.
- Ebu Hilâl el-Askerî, Hasen bin Abdullâh. *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Thk. Ahmed es-Seyyid. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Elik, Hasan&Coşkun, Muhammed. *Tevhit Mesajı Özlü Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Fikir Yay., 2013.
- Erdem Mustafa. *Hazreti Âdem (İlk İnsan)*. Ankara: TDV Yay., 9. Basım, 2017.
- Esen, Muammer. "İnsanın Halifeliği Meselesi". *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*. 45 (2004), 15-37.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Mu'cemu tehzîbi'l-luğâ*. Thk. Riyâz Zekî Kâsım. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l- ma'rife, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-ayn*. Thk. Dr. Davud Sellum v.dğr. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 2004.
- Firuzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed bin Ya'kub. *el-Kâmusu'l- muhit*. Thk. Halil Me'mun Şeyhâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 5. Basım, 2011.
- Gördük, Yunus Emre. "İlk İnsan Nesli Nasıl Devam Etti? Enstet İlişki İddiası Üzerine Eleştirel Bir Analiz". *Usul İslam Araştırmaları*. 29 (2018), 73.
- Gördük, Yunus Emre. "Klasik ve Modern Kaynaklarda İlk Cinayet Kıssası (Maide 5/27-31): Tefsir Metodolojisi Açısından Mukayeseli Bir İnceleme". *Amasya İlahiyat Dergisi*, 15 (2020): 105-142.
- Görener, İbrahim. "Âdemin Cennetten Yeryüzüne İnişi". *Bilimname Dergisi*. 18 (2010/1), 61.
- Deniz, Gürbüz. "Kur'ân'a Göre Hz. Âdem(a.s.)'ın Serüveni". *Journal of Islamic Research*. 22/2 (2011), 93.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *el-Fennü'l- Kasasi -Kur'ân'da Anlatım Sanatı*. Çev. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Hâlidî, Salâh Abdülfettâh. *Kur'ân Öyküleri*. Çev. Ahmet Sarıkaya. Konya: Kitap Dünyası, 2002.
- Hâzin, Alâuddîn Alî bin Muhammed bin İbrahîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fi meânî't-tenzîl/Tefsîru'l-Hâzîn*. Thk. Abdusselâm Muhammed Alî Şâhîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2014.
- İbn Arabî, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *Fusûsu'l-Hikem*. Çev. M. Nuri Gençosman. İstanbul: Kırkambar Yay., 2003.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferâc Cemalüddîn Abdurrahmân bin Alî bin Muhammed. *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferâc Cemalüddîn Abdurrahmân bin Alî bin Muhammed. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*. Thk. Muhammed Osmân. Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2. Basım, 2014.

- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan el-Ezdî. *Cemheratu'l-luğâ*. Thk. İbrahim Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- İbn Fâris, Ebu'l Huseyn Ahmed bin Zekerıyyâ. *Mekâyısu'l-luğâ*. Thk. Enes Muhammed eş-Şâmî. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2008.
- İbn Fâris el-Luğavî, Ebû'l-Huseyn Ahmed er-Razî. *es-Sâhibıyyu fî fikhi'l-lûğâti'l-Arabiyyeti ve mesâilihê ve süneni'l-Arab fî kelâmihê*. Thk. Dr. Ömer Farûk Tabbâ'. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Meârif, 3. Basım, 2013.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed bin Ebû Bekr. *Hâdi'l-ervah ilâ bilâdi'l-efrâh*. Thk. Zâid bin Ahmed en-Neşîrî. Mekke: Dâru'l-Âlemi'l-Fevâid, 1428.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail bin Ömer el-Kureşî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 7. Basım, 1993.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh bin Müslim ed-Dineverî. *Tefsîru garîbu'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Mektebetü'l-Alemiyye, 2007.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed bin Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Thk. Halîl Me'mûn Şihâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed bin Mukerrem el-İfrikî el-Mısırî. *Lisânu'l-Arab*. Thk. Yusuf Bekai v.dğr. 2 Cilt. Beyrut: Müesseseti'l-A'lem li'l-Matbuât, 2005.
- İbn Sîde, Ebû Hasen Alî bin İsmâil el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-muhit el-a'zam*. Thk. Abdulfettâh es-Seyyid Selim- Huseyn Birkân. 3 Cilt. Kahire: Ma'hed Mahtutati'l-Arabiyye, 2011.
- İslamoğlu, Mustafa. *Kur'ân ve Tabiat Âyetleri Işığında Yaratılış ve Evrim*. İstanbul: Düşün Yay., 2015.
- Kahraman, Ferruh. "Bir Tefsîr-Kelâm Problemi: Hz. Âdem'in Yasak Ağaca Yaklaşması". *Sakarya Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*. 15/27 (2013/1).
- Kahraman, Ferruh. "Hz. Âdem'e Öğretilen İsimler: Kültür Olgusunun Sembolik Söylemi". *Edebi İslamiyat Dergisi*. 4/2 (2020), 15-40.
- Kara, Ömer. *Tefsir Tedkikleri I*. İstanbul: İFAV Yay., 2017.
- Karasakal, Şaban. "Kur'ân'da Ruh Kavramı". *The Journal of Academic Social Science Studies*. 28/2 (2014), 288-289.
- Karataş, Şaban. *Muhammed Ahmed Halefullah Eserleri ve Kur'ân Tefsiri ile İlgili Görüşleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- Karauğuz, Güngör. *Âdem'in Çocukları Çiviyazılı Kaynaklar, Tevrat, İnciller ve Kur'ân'a Göre*. Konya: Çizgi Yay., 3. Basım, 2017.
- Karslı, İbrahim H. *Kur'ân Yorumlarında Kadın*. İstanbul: Rağbet Yay., 2003.
- Kâsımî, Muhammed Cemaluddîn. *Mehâsinu't-te'vîl/Tefsîru'l-Kasimî*. Thk. Ahmed bin Alî. Hamdî Subh. 9 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Kavşut, M. Sait. "Kur'ân'da İnsanın Yaratılış Aşamaları Te'vilat Ekseninde Bir Değerlendirme". *Şarkıyyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 7 (2012), 289-300.
- Keskin, Hasan. "Kur'ân'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu". Cumhuriyet Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi. 6/2 (2002), 107.
- Kılavuz, Ulvi Murat. "Arâisü'l-Kur'ân'da Yaratılış Kıssası". *Ulusal Vâni Mehmed Efendi Sempozyumu 7-8 Kasım 2009* (Bursa, 2011), 171.
- Kınikoğlu, Nihat. "Varoluş, Evrim, İnsan ve İslam". *İslami Araştırmalar Dergisi*. 7/1 (1993-94), 76.
- Kocabaş, Şakir. *Kur'ân'da Yaratılış Uzayların ve Maddenin Yaratılışı*. İstanbul: Kure Yay., 2. Basım, 2017.

- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed İbrahim el-Hafnevî-Mahmûd Hâmîd Osmân. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd. *Tevîlâtü Ehli's-Sünne/Te'vilâtü'l-Kur'ân*. Thk. Dr. Mecdi Basillum. 10. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Maverdî, Ebû'l-Hasen Alî bin Muhammed. *en-Nuket ve'l-uyûn*. Thk. Seyyid Abdulmaksud bin Abdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Merdin, Saadettin. *İslamın Pavlusları II*. Ankara: Araştırma Yay., 3. Basım, 2016.
- Mevdüdi Ebu'l-Ala. *Tefhimu'l-Kur'ân*. Çev. Muhammed Han Kayani v.dğr. İstanbul: İnsan Yay., 2. Basım, 1996.
- Muhammed Ahmed Cûd el-Mevlâ. *Kasasu'l-Kur'ân*. Dimaşk: Daru'l-İlmi'l-Hadis, 1999.
- Muhammed Fuâd Abdalbâkî. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2007.
- Muhammed İkbâl. *İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*. Çev. Sofi Huri. İstanbul: Kırkambar Yay., 1999.
- Mukâtil bin Süleymân bin Beşîr. *el-Esbâh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Thk. Abdullâh Şehhâte. Kâhire: Dâru Ğarib, 2001.
- Mukâtil bin Süleymân bin Beşîr. *Tefsîru Mukâtil bin Süleymân*. Thk. Ahmed Ferid. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Müslim bin Haccâc, Ebû Huseyn el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Thk. Ahmed Zehve- Ahmed İnye. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2004.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed bin Muhammed bin İsmail. *Meâni'l-Kur'ân*. Thk. Yahya Murad. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-hâdis, 2004.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. Thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1998.
- Neseî, Abdullâh bin Ahmed bin Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl/Tefsîru'n-Neseî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2000.
- Okçu, Abdulmecit. "Kur'ân ve Evrim Açısından Canlıların Oluşumu". *EKEV Akademi Dergisi*. 17/56 (2013), 174.
- Okumuş, Namık Kemal. *Eşref'ten Esfel'e İnsanın Serüveni*. Ankara: Araştırma Yay., 2015.
- Okuyan, Mehmet. *Kıssalar Ne Söyler Yaratılış ve Hz. Âdem I*. İstanbul: Düşün Yay., 2017.
- Okuyan, Mehmet. *Kıssalar Ne Söyler Hz. Nuh II*. İstanbul: Düşün Yay., 2018.
- Özalp, Hasan. "Kur'ân-ı Kerim'de Kozmik Tarih ve Biyolojik Gelişim". *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 10/1 (2015), 548.
- Özdeş, Talip. *Kur'ân ve Cinsiyet Ayırmacılığı*. Ankara: Fecr Yay., 2005.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'ân ve Yaratılış*. İstanbul: Kuramer Yay., 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 3. Basım, 2012.
- Ragîb el-İsfelhânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn bin Muhammed. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Halil Aytenî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 2001.
- Rasikhî Fûruzan. "Kur'ân'ın ve Kutsal Kitabın Kadına Bakış Açılarının Karşılaştırılması (Yaratılış Hikâyesine Göre)". *Misbah Dergisi*. 1/3-4 (2013), 157.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed bin Ömer bin Hasen bin Huseyn bin Alî et-Teymî. *Mefâtihu'l-ğayb/Tefsîru'l-kebîr*. Thk. İbrahim Şemsuddîn, Ahmed Şemsuddîn. 23 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 4. Basım, 2013.

- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*. Thk. İbrahim Şemsuddîn. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2011.
- Said Nursi. *İşaratü'l-İ'caz*. Çev. Abdülmecid Nursi. İstanbul: Sözler Yayınevi, 2004.
- Sarmış, İbrahim. *Kur'an'a Göre İnsan'ın Yaratılması ve Çoğalması*. İstanbul: Düşün Yay., 2016.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. Konya: Kitap Dünyası Yay., 3. Basım, 2013.
- Şimşek, M. Sait. *Yaratılış Olayı*. İstanbul. Beyan Yay., 1998.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yay., 2012.
- Tabbara, Abdulfettah. *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*. Çev. Ali Rıza Temel&Yahya Alkın. İstanbul: Miilli Gazete, 1998.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- Tabresî, Ebû Alî el-Fazl bin Hasen bin el-Fazl. *Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. İbrahim Şemsuddîn. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Tâhir bin Âşûr, Muhammed. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 12 Cilt. Tûnus: Dâru Suhnûn li'n-Neşr ve't-Tevzi', ts.
- Taslaman, Caner. *Bir Müslüman Evrimci Olabilir mi*. İstanbul: Destek Yay., 2017.
- Taslaman, Caner. *Evrîm Teorisi Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yay., 20. Basım, 2016.
- Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed bin İsâ bin Sevre. *Sünenü't-Tirmîzî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2002.
- Tuksal, Hidâyet Şefkatli. *Kadın Karşısı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Otto Yay., 4. Basım, 2012.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed bin el-Hasen. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî. 10. Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 2013.
- Uğur, Hakan. *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*. Bursa: Emin Yay., 2011.
- Ünal, Asife. "Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi". *Çukurova Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*. 17/2 (2017), 111-112.
- Yakıt, İsmail. *Kur'an'ı Anlamak*. İstanbul: Ötüken Yay., 2005.
- Yasdıman, Hakkı Şah. "Yılan, Havva, Âdem Arasında Geçen Olaylara İslam ve Yahudiliğin Bakışı". *Dokuz Eylül Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*. 34 (2011), 26-28.
- Yeniçeri, Celal. *Uzay Âyetleri Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yay., 1995.
- Yuval Noah Harari. *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. Çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif Yay., 7. Basım, 2015.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd bin Ömer bin Muhammed. *Esâsu'l-belâğa*. Dimeşk: Dâru'n-Nefâis, 2009.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd bin Ömer bin Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûnu'l-ekâvîl fî vucûhu't-te'vîl*. Thk. Muhammed Abdusselâm Şâhî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.